

Zgłoszony do druku: 02.03.2025

Przyjęty do druku: 22.04.2025

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2025.004>

Janusz S. Dąbrowski
(Uniwersytet Jagielloński)

SUMARYZACJA METRYKI KORONNEJ JANA KAZIMIERZA

Słowa kluczowe

Korona Królestwa Polskiego, kancelaria koronna, Archiwum Główne w Warszawie, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, księgi wpisów Metryki Koronnej, sumariusz, sumaryzacja, regest

Keywords

Polish Crown, Polish royal (Crown) chancery, Central Archives of Historical Records, Polish Crown Metrica, Royal Chancery Registers, Metrica Regni Poloniae, Inscription Books, summaries of documents, summarization, regest

Streszczenie

W związku z rozpoczęciem sumaryzacji Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej z czasów Jana Kazimierza Wazy (1649–1668) omówiono problematykę udostępniania i publikacji tego zasobu. Metryka Koronna, przechowywana w Archiwum Głównym Akt Dawnych, obejmuje około 700 ksiąg z lat 1447–1795, zawierających ok. 120 tys. dokumentów, podzielonych na kilka serii. Najstarszą i najliczniejszą z nich są Księgi Wpisów (Libri inscriptionum). Do końca 2024 r. całość Metryki została zeskanowana i udostępniona w internecie, jednak najpełniejszą

Janusz S. Dąbrowski, absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim (1988). Specjalizuje się głównie w okresie rządów dwóch młodszych Wazów (1632–1668). Zainteresowania obejmują stosunki polsko-kozackie (1648–1668), elity władzy, dzieje sejmu. W ostatnich latach skupia się na kancelarii koronnej. W latach 2014–2018 uczestniczył w opracowaniu sumariuszy ksiąg wpisów kancelarii koronnej Władysława IV (MK 181, MK 184, MK 188, MK 189, MK 190), które ukazały się drukiem w latach 2019–2020.

E-mail: jdabrow@op.pl

ORCID ID: 0009-0004-7110-6758

formą jej udostępnienia pozostaje edycja naukowa. Mimo ponad 140 lat badań opublikowano dotąd zaledwie ok. 1% zasobu. Od lat 90. XX w. rozważano tworzenie komputerowych baz danych treści Metryki. Próby te potwierdziły ich przydatność, jednak metoda ta wymaga wyjątkowych kompetencji badawczych oraz bardzo dużego nakładu pracy, większego niż w przypadku tradycyjnej sumaryzacji. Sumariusz, rozumiany jako streszczenie lub sygnalizacja treści dokumentu (regest), znany był w Polsce od XVI w. Zniszczenie większości dawnych pomocy archiwalnych w 1944 r. utrudnia dziś jednoznaczne rozróżnienie pojęć takich jak sumariusz, regest, indeks czy inwentarz. W historiografii polskiej do dziś nie wypracowano jednolitej definicji sumariusza.

Najstarszy zachowany sumariusz Metryki Koronnej pochodzi z lat 1664–1666, kolejny z lat 1768–1773; oba zostały opublikowane w 2002 r. Sumariusze sporządzali zarówno urzędnicy kancelarii koronnej, jak i późniejsi archiwiści. Na przełomie XIX i XX w. Teodor Wierzbowski opublikował sumariusze najstarszych Ksiąg Wpisów, tworząc łacińskie, zwarte regesty ułożone chronologicznie w obrębie całych panowań. Metodę tę kontynuowano jeszcze w drugiej połowie XX i na początku XXI w. Przełom nastąpił w 1999 r. z inicjatywy Wojciecha Krawczuka, który zaproponował nowy model sumaryzacji: regesty w języku polskim, odnoszące się do poszczególnych ksiąg, obszerniejsze i dokładniejsze, z zachowaniem kolejności wpisów oraz rozbudowanym aparatem indeksowym. W tym systemie opublikowano dziewięć tomów Ksiąg Wpisów Zygmunta III oraz dwanaście ksiąg z czasów Władysława IV, wydanych drukiem i udostępnionych w internecie. Dalsze prace napotkały jednak trudności finansowe. Ostatecznie grant uzyskany na Uniwersytecie Jagiellońskim umożliwił rozpoczęcie sumaryzacji 11 ksiąg z czasów Jana Kazimierza (2023–2028). Dotychczas sumaryzacja objęła ponad 50% Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej (bez protokołów), a wraz z innymi seriami ok. 40% całego zasobu. Obecnie metoda ta pozostaje najskuteczniejszym sposobem naukowego udostępniania Metryki Koronnej; ewentualną alternatywę może przynieść dopiero dalszy postęp technologiczny.

Summary

The Polish Crown's Records of Jan Kazimierz summarization

In connection with the launch of work on summarizing the Inscription Books of the Polish Crown Metrica from the reign of John II Casimir Vasa (1649–1668), the problems of disseminating and publishing this vast source were discussed. The Crown Metrica, preserved in the Central Archives of Historical Records, consists of about 700 books from the years 1447–1795, grouped into several series and containing approximately 120,000 documents. The

Inscription Books (*Libri inscriptionum*) form the oldest and largest series. By the end of 2024, the entire *Metrica* had been digitized and made available online, yet full scholarly publication with critical apparatus remains the most effective form of access. Despite more than 140 years of research, only about 1% of the holdings have been published. Since the 1990s, the creation of computerized databases of the Crown *Metrica* has been considered and tested, proving methodologically sound but extremely demanding in terms of expertise and labor, exceeding the requirements of traditional summarization. A summary book (*sumariusz*) functions as a finding aid providing a regest or indication of a document's content and has been known in Poland since the sixteenth century. The destruction of archival aids in 1944 makes it difficult to determine the precise distinctions between summary books, regests, indexes and inventories, and Polish scholarship has never fully standardized the definition of a *sumariusz*.

The oldest surviving summary book dates from 1664–1666, with a later version from 1768–1773; both were published in 2002. Summary books were produced by officials of the Crown Chancery and later by archivists. At the turn of the twentieth century, Teodor Wierzbowski published Latin, concise regesta of the oldest Inscription Books, arranged chronologically by reigns and chancery officials. His method was continued well into the late twentieth century. A new model of summarization was introduced in 1999 on the initiative of Wojciech Krawczuk. It employed more detailed Polish-language regests prepared for individual books, preserved the original order of entries, and added personal, geographical and subject indexes. Using this system, nine volumes of the Inscription Books of Sigismund III Vasa and twelve books from the reign of Ladislaus IV Vasa were published in print and online. Although subsequent work faced financial obstacles, a grant obtained at the Jagiellonian University enabled the summarization of eleven books from the reign of John II Casimir Vasa (2023–2028). To date, summarization has proven the most effective method of making the Crown *Metrica* accessible: it covers over 50% of the Inscription Books (excluding protocols) and about 40% of the entire *Metrica* when other series are included. At present, no serious alternative to summarization exists, although future technological advances may change this situation.

W niniejszym artykule zostały przedstawione problemy i dylematy związane z publikacją, a szczególnie sumaryzacją Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej. W pierwszej części artykułu autor zajął się dotychczasowymi sposobami upowszechniania ksiąg Metryki Koronnej, ich zaletami i wadami, poczynając od dostępu do wizerunku kart ksiąg, publikacjami całościowymi ksiąg oraz tworzeniem baz danych o zawartości ksiąg metrycznych. Dalej został przedstawiony

problem sumaryzacji i regestowania poszczególnych ksiąg Metryki Koronnej, do lat 90. XX w., z uwzględnieniem tradycji staropolskiej i roli Archiwum Głównego w XIX w. Ponieważ największa i najważniejsza seria ksiąg kancelarii koronnej nie była jedyną, stąd konieczne było przyjrzenie się sposobowi udostępniania innych serii Metryki Koronnej, a także Metryki Litewskiej. W dalszej części zostanie omówiona nowa akcja sumaryzacji Metryki Koronnej na przestrzeni ostatniego ćwierćwiecza. Przedstawione zostaną przyjęte rozwiązania odnośnie do Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej Jana Kazimierza, a także wstępna charakterystyka jej specyfiki w pierwszym dziesięcioleciu panowania.

W artykule wykorzystano publikacje dotyczące udostępniania i całościowej publikacji Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej. Szczególnie istotne były dyskusje i polemiki archiwistów i historyków na temat stosowania sumariuszy w dawnych kancelariach królewskich w okresie staropolskim, a następnie w Archiwum Metryk Krajowych (1807–1808), Archiwum Ogólnym Krajowym (1808–1834), Archiwum Głównym Krajowym (1834–1839), Archiwum Głównym Królestwa (1839–1889), Warszawskim Archiwum Głównym Akt Dawnych Królestwa (1889–1915) i AGAD od (1915) 1918 r. do dziś¹. Rozważano zwłaszcza możliwość wykorzystania współcześnie dawnych i stworzenia nowych wzorów. Osobno powstała literatura na temat tworzenia komputerowych baz zawartości archiwaliów, której niewielka część dotyczy ksiąg wpisów. W artykule zostały uwzględnione dotychczasowe sumaryzacje Ksiąg Wpisów i innych serii Metryki Koronnej oraz jej dalszych perspektyw. Dużym ułatwieniem przy analizie podjętego tematu są niedawno opublikowane artykuły Karola Łopateckiego, co zwalnia z rozwijania niektórych tematów².

Znaczenie Metryki Koronnej jako jednego z najważniejszych, a może najważniejszego zbioru dokumentów z historii Polski (Korony Królestwa Polskiego) było i jest doceniane w historiografii. Od dawna historycy (i nie tylko) starali się w swych pracach wykorzystywać informacje z Metryki. Ostatnio czołowi badacze zagadnień związanych z Metryką opublikowali pracę w języku angielskim, prezentującą dokonania w badaniach nad Metryką oraz jej inwentarz. Charakterystyczne, że książce nadano polski podtytuł *Metryka Koronna – pamięć państwa*³. Skoro tak powszechnie docenia się znaczenie Metryki Koronnej, jak wygląda upowszechnianie jej zawartości?

¹ Krochmal, „Nazwy Archiwum Głównego”, 101–23.

² Łopatecki, „O sposobach udostępniania zawartości”; Łopatecki, „Analiza współczesnych edytorskich badań”.

³ Górzyński, *The Polish and Lithuanian Metrica*. W pracy omówiono także Metrykę Litewską i Metrykę Mazowiecką.

Digitalizacja

Niewątpliwie trzeba zacząć od digitalizacji Metryki Koronnej i innych serii ksiąg kancelarii. Przez wiele dziesięcioleci po II wojnie światowej udostępniano Metrykę w postaci mikrofilmów, które niekiedy mocno się zużyły i stały się trudne w korzystaniu. Inicjatywa digitalizacji wyszła od Sławomira Górzyńskiego⁴. Pojawienie się cyfrowych skanów stanowi przewrót niemal kopernikański, tym bardziej że zostały one udostępnione w internecie. W chwili obecnej (grudzień 2024 r.) można korzystać z ponad 400 tomów czystopisów i protokołów Ksiąg Wpisów ze zbiorów AGAD. Zdigitalizowano *Libri Legationum* (LL 1–41), *Sigillata* (S 1–43), Księgi Kanclerskie (KK 1–108), Księgi sądów asesorskiego, relacyjnego, sejmowego (ARS 1–21) oraz Księgi Referendarskie (Ks. Ref. 1–66)⁵.

Pełne edycje źródłowe

Choć digitalizacja upowszechniła dostęp i pozwala korzystać z zawartości Metryki Koronnej na całym świecie, nie jest jednak publikacją naukową, a jedynie ułatwieniem dostępu do źródła. Pełnym edycjom źródłowym należy przyznać pierwszeństwo, ponieważ przedstawiają poprawny odczyt tekstu, z czym nierzadko są problemy, a ponadto jest to czasochłonne. Publikacja poza tym winna być zaopatrzona w odpowiedni aparat naukowy (przypisy, indeksy), co nie tylko ułatwia korzystanie z niej, ale też zaoszczędza czasu, który należałoby poświęcić na wyjaśnianie i rozstrzyganie wątpliwości. Próby publikacji ksiąg Metryki podejmowane są od ponad 140 lat. Adolf Pawiński opublikował niewielką część Metryki z czasów Stefana Batorego, a trzy dekady później Adolf Mysłowski i Wacław Graniczny księgę Metryki z początków panowania Kazimierza III Jagiellończyka. Z końcowych lat panowania tego monarchy księgę udostępniła niedawno Grażyna Rutkowska, na podstawie materiałów zgromadzonych jeszcze przez Antoniego Prochaskę⁶. Jest to tym cenniejsze, że oryginał tej księgi już nie istnieje. Włączony do Metryki Koronnej tom Metryki Mazowieckiej (MK 8) wydały Anna Salina i Inga Stembrowicz, zaś Petro Kułakowskyj opracował i wydał ostatni tom Metryki Ruskiej (Wołyńskiej, MK 322)⁷.

⁴ Górzyński, „The Crown Metrica”, 9–13. Na skanowanie uzyskał grant „Udostępnienie w Internecie Metryki Koronnej, księgi wpisów” Nr 0007/NPRH2/H11/81/2012.

⁵ Łopatecki, „O sposobach udostępniania zawartości”, 143.

⁶ Pawiński, *Akta Metryki Koronnej*; Rutkowska, *Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego*

⁷ Salina i Stembrowicz, *Metryka Koronna nr 8*; Grala i Kulakovskij, *Pamjatniki istorii Vostočnoj Evropy*.

Zwraca uwagę, że Metryka Litewska z drugiej części państwa polsko-litewskiego doczekała się publikacji dziesięciokrotnie większej liczby ksiąg⁸, choć są też minusy. Na skutek braku koordynacji doszło do zdublowania edycji tomu Metryki Litewskiej, 10 tomów jest powtórzeniami starszych wydań, a tylko dziewięć znajduje się w wolnym dostępie. Największe znaczenie przydawano do tej pory publikacji Metryki Litewskiej na Litwie, tam też ukazało się 2/3 tomów, ich objętość stanowi też ok. 2/3 wydanych. Szczyt akcji wydawniczej przypadł na lata 1997–2012, potem tempo osłabło, do dwóch książek rocznie⁹.

Bazy danych

W latach 90. ubiegłego stulecia w ramach dyskusji, jak najlepiej w praktyce stosować postępującą komputeryzację i tworzenie baz danych w pracach archiwalnych, w niektórych przypadkach odnoszono się także pośrednio do opracowania ksiąg wpisów. Waldemar Chorażyczewski zwrócił uwagę, że księgi Metryki Koronnej są niejednolite i zawierają bardzo różnorodne materiały źródłowe, w tym takie, które teoretycznie nie powinny się w nich znajdować. Konieczne jest zatem sięgnięcie do treści, co wymaga stworzenia typologii wpisów, ewentualnie sumaryzowanie jako mające ułatwić dotarcie do określonych treści. W sprawach spornych regest powinien być maksymalnie zwięzły, podawać strony, etap sprawy, przedmiot, przebieg procesu, wyrok. „W przypadku ksiąg spraw niespornych można natomiast z powodzeniem posługiwać się doświadczeniami w sumaryzowaniu dokumentów i listów”. Chorażyczewski, ze względu na pracochłonność sumariusza, za Zbigniewem Wójcikiem zalecił ograniczenie się do „repertorium podającego oryginalny bądź nadany tytuł wpisu, czasem tylko rozszerzony o dodatkową charakterystykę treści”. Nie postulował wielkiej akcji regestowania czy indeksowania ksiąg, z drugiej strony docenił publikowanie inwentarzy archiwalnych i katalogów bibliotecznych¹⁰. Podkreślał, że kartoteka haseł wzorcowych nie wyczerpuje problemu opisu, nie odnosi się bowiem do treści. Należy ją uzupełnić o słowa kluczowe, adekwatne dla ksiąg wpisów, a zarazem jednoznaczne, dotyczące stosowania pojęć, jak nazwy *polska kancelaria królewska*, ale też odnośnie do osób i nazw geograficznych. Domagał się ujednolicenia nazw form dyplomatycznych i konsekwentnego ich stosowania, nawet kosztem rezygnacji z nazw historycznych. Uznał, że standard haseł wzorcowych ISAAR jest wystarczający do tych celów¹¹.

⁸ Łopatecki, „O sposobach udostępniania zawartości”, 145–6. Łopatecki, „Analiza współczesnych edytorskich badań”, 296–7, 299–305, podał wykaz 88 nowych publikacji ksiąg Metryki Litewskiej oraz wydań dawniejszych.

⁹ Łopatecki, „Analiza współczesnych edytorskich badań”, 289–91.

¹⁰ Chorażyczewski, „Zawartość ksiąg wpisów”, 9–17.

¹¹ Chorażyczewski, „Problem tworzenia haseł wzorcowych”, 25–32.

Świadomość możliwości, jakie daje postępująca komputeryzacja, uwidoczniła się, gdy Maria Woźniakowa przygotowała sumariusze Metryki z czasów Henryka Walezego (MK 111–MK 113). Wydano wersję elektroniczną zawierającą czarno-białe skany, rejestry (428) i indeksy (2497)¹². W związku z tym Hubert Wajs z AGAD zaproponował w 2002 r., by wykorzystać pomysły pracujących przy Metryce Henryka Walezego i zastosować je do Metryki czasów Stefana Batorego (MK 113–MK 133). W tym czasie Wojciech Krawczuk opublikował tom Metryki znaleziony w Szwecji. Wajs w związku z tym przypuszczał, że ten standard będzie kontynuowany. Zarazem proponował stworzenie bazy danych do Metryki Batorego według standardów międzynarodowych ISAD (G) (International Standard Archival Description) oraz ISAAR (International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families)¹³. Sądził, że z czasem, po sumaryzacji poszczególnych Ksiąg Wpisów z czasów Batorego, pozwoliłoby to na powstanie zbioru danych dla całego panowania.

Jak mogą wyglądać efekty takich opracowań, pokazała kilka lat później Urszula Kacperczyk z AGAD. Kacperczyk przedstawiła wyszukiwarkę umożliwiającą odnajdywanie informacji o ok. 160 osobach, dotyczących nobilitacji i indygenatów, głównie w okresie Sejmu Czteroletniego. Więcej informacji zawiera indeks (oprac. Urszula Kacperczyk i Anna Siwek) dotyczący oficerów armii koronnej z lat 1789–1793 (2366 wpisów). W sumie wiadomości dotyczą 1500 osób i 2500 regestów. Warto dodać, że tak dużo informacji zebrano z zaledwie pięciu Ksiąg Kanclerskich¹⁴.

Niedawno Patrycja Szwedo-Kiełczewska przedstawiła sposób opracowania i wyniki odnośnie do Księgi Wpisów MK 126 Stefana Batorego. W pracach wykorzystano metody wypracowane dla indeksowania ksiąg sądowych, akt sądów kościelnych i źródeł podatkowych, informując o treści i formie w obfitszym, niż proponował Wajs kwestionariuszu. Informacje obejmowały miejsce wystawienia dokumentu (z odesłaniem do bazy „Ziemie polskie Korony w XVI wieku”), datę wystawienia według formuły źródła i współczesnej, regest, stronę początkową i końcową dokumentu, sygnaturę, archiwum, język, uwagi, indeks geograficzny (dotyczący treści), indeks osobowy (z zaznaczeniem stanu), urzędy (informacja dodatkowa). Odnośnie do formy podano nagłówki w źródle, inwokację, arengę, intyulację, testację, korraborację, relatora, formułę *datum per manus*, transumpcje. Ponadto zamieszczano m.in. informacje dotyczące transliteracji. Zdaniem Autorki przyjęty system mógłby być z powodzeniem stosowany do źródeł masowych, kopiariuszy tworzonych przez różne instytucje,

¹² Woźniakowa, *Metryka koronna z czasów panowania Henryka Walezego*.

¹³ Wajs, „Propozycja bazy danych”, 19–26.

¹⁴ Kacperczyk, „Wyszukiwarka do Ksiąg Kanclerskich”, 111–2.

a w szczególności do udostępniania zawartości Metryki Koronnej. „Jednocześnie są to zadania czasochłonne i wymagające” – zauważyła na koniec¹⁵. Waldemar Chorażyczewski podobnie postulował rozbudowanie opisu dla potrzeb sumaryzacji ksiąg wpisów, zwłaszcza Metryki Koronnej, ze względu na różnorodność tematyki¹⁶.

Sumaryzacja

Wobec zarysowanej sytuacji sumaryzacja wydaje się jedynym sposobem, który przybliży do opracowania i publikacji Metryki Koronnej. Sumariusze archiwalne i pozaarchiwalne znane w Polsce w XVI w., powszechniej używano w wieku XVII, w XVIII w. zyskały na znaczeniu, zwłaszcza w drugiej połowie tego wieku. W XIX w. używano ich nadal w kancelariach i archiwach w pierwszej tercji tego wieku, potem też nie zanikły w pracach archiwalnych. Dla tych rozważań autor artykułu skoncentruje się na sumariuszach powstających w XIX w. w Archiwum Głównym, a potem w AGAD w Warszawie, z których część dotyczyła Metryki Koronnej. Niestety, jak wiadomo, ogromną większość zasobu AGAD spalili Niemcy w 1944 r. i nie jesteśmy w stanie dokonać oceny, jak faktycznie wyglądały pomoce archiwalne. W tej sytuacji można jedynie snuć przypuszczenia, na ile sumaryzacja Metryki Koronnej firmowana przez Teodora Wierzbowskiego stanowiła kontynuację dawniejszych prac, na ile zaś była zjawiskiem w polskiej nauce nowym.

Jeden z większych problemów związanych z sumariuszami wynika z tego, że przez długi czas różnica pomiędzy nimi a regestami, indeksami czy inwentarzami bywała płynna. Adam Stebelski uważał, że sumariusze to skorowidze podające treść akt w tej kolejności, jak są ułożone w dziele lub księdze, podające streszczenie, regest, czyli według dawniejszych określeń „sumę”. Odwołał się do Siemieńskiego, iż sumariusze mogą być porządkowe (idące za kolejnością w źródle) albo chronologiczne. Ponadto wyróżnił repertorium systematyczne, w którym regesty jak w sumariuszu ułożone są według hierarchii albo systemu, albo repertorium alfabetyczne. Uważał sumariusze staropolskie za rodzaj ewidencji akt, która szczególnie rozwinęła się w kancelariach magnackich i szlacheckich. Sumariusz w praktyce był bardziej szczegółowy od inwentarza i rejestru, choć czasami te pojęcia utożsamiano. Rozpowszechnienie się i wzrost znaczenia rejestrów Stebelski potwierdził dla akt urzędów sądowych, przypominając, że w 1779 r. Rada Nieustająca uznała znajdujące się w nich rejestry za publiczne. Szczególnie chętnie w XIX w. używano sumariuszy w języku polskim do

¹⁵ Szwedo-Kielczewska, „Aplikacja INDXR jako narzędzie”, 181–91.

¹⁶ Chorażyczewski, „Problem rozbudowy standardu FOPAR”, 53–8.

ewidencji dawniejszych akt, niepotrzebnych do bieżącej działalności¹⁷. Jego zdaniem nie była to inwentaryzacja uzupełniająca, zwłaszcza w przypadku ksiąg wpisów, gdyż sumariusz był konieczny dla zewidencjonowania zawartości ksiąg. Skorowidz nie wystarczał, dlatego „o potrzebie sporządzenia sumariuszy decyduje nie ogólny stan inwentaryzacji archiwum, a charakter i znaczenie dokumentacyjne materiału aktowego poszczególnych zespołów czy serii akt”. Jego zdaniem przed II wojną światową było w AGAD ponad 800 pomocy archiwalnych – inwentarzy, rejestrów, indeksów, kluczy. W latach 1840–1879 sporządzono w Archiwum Głównym kilkadziesiąt sumariuszy Metryki Litewskiej, Ksiąg Kanclerskich i Sigillat, ale były to zdaniem Stebelskiego w praktyce skorowidze alfabetyczne miejscowości albo indeksy¹⁸.

Z kolei Piotr Bańkowski uważał, że do powstania staropolskich sumariuszy przyczynili się bardziej metrykanci, pisarze kancelarii grodzkich i ziemskich, sekretarze dużych miast. W Archiwum Głównym z rozproszonych danych wiadomo, iż w 1839 oraz w 1841 r. opracowywano Sigillata, w 1840 r. Księgi Kanclerskie, w latach 1870–1871 sumariusz Ksiąg Kanclerskich. Zdaniem Bańkowskiego dawne sumariusze spisywano w języku polskim i „zdaje się łacińskim”. Podkreślił, że jeśli chodzi o sumariusz, rejestr i inwentarz, brak między nimi wyraźnej granicy. Próby stworzenia definicji w latach 20. XX w. czy w 1952 r. nie doprowadziły do powszechnie akceptowanego efektu. Bańkowski sumaryzowanie uważał za rejestrację dokumentów w woluminie, przy czym „regist rozumiemy dwojako: jedni interpretują jako streszczenie dokumentu, inni jako sygnalizację treści”¹⁹. Bańkowski podkreślił, że w XVIII w. powstawały coraz liczniejsze sumariusze, ich użycie stało się zjawiskiem powszechnym, a nawet pospolitym. Sumariusze tworzyła i używała kancelaria koronna, Jan Franciszek Cywiński regent Metryki Koronnej w czasach Księstwa Warszawskiego wymienia 26 ksiąg sumariuszy²⁰.

Podane przykłady wskazują na znajomość sumariuszy przez personel archiwalny w Archiwum Głównym. Od 1843 r. do 1878 r. przeprowadzono akcję sumaryzacji Ksiąg Wpisów z udziałem licznych członków personelu archiwalnego. Zapewne spisano nagłówki dokumentów; być może sporządzono też skorowidze (indeksy) osób, miejscowości (i rodzaju spraw?). Trudno orzec, czy zdołano sporządzić też krótkie, czy dłuższe registry²¹. Tego typu pomoce były użyteczne przy zlecanych przez władze i osoby prywatne kwerendach. W rozporządzeniu z 22 III/3 IV 1849 r. zapytywano, „czy skorowidze są dawne użyteczne, w

¹⁷ Stebelski, „Sumariusz jako naukowa pomoc”, 153–67.

¹⁸ Stebelski, „Jeszcze o sumariuszu”, 275–6; Stebelski, „Sumariusz jako naukowa pomoc”, 160, przypis 2.

¹⁹ Bańkowski, „Sumariusz staropolski”, 236–56.

²⁰ Bańkowski, „Jeszcze kilka szczegółów”, 277–86.

²¹ Krochmal, „Kalendarium dziejów Archiwum Głównego”, 29.

jakim sposobie sporządzone lub nowe i w jakiej obszerności, czy oprawione”? W sprawozdaniu z 1895 r. archiwista (być może Adolf Pawiński) raportował, że w 1893 r. znajdowało się w archiwum 1167 tomów indeksów liczących po 300 kart folio, z czego 500 powstało po 1876 r., co daje rocznie 27–28 nowych tomów²².

Pierwszym znanym sumariuszem serii książ metrycznych, powstałym w Kancelarii Koronnej był „Synopsis” książ Metryki Ruskiej, powstały ok. 1664–1666 r., po zwróceniu książ przez Szwecję. Jego autorem był Stefan Hankiewicz, pisarz Metryki Ruskiej i pisarz dekretowy ruski, potem m.in. metrykant koronny. Można się zgodzić z opinią, że powodem spisania sumariusza była słaba, a podówczas zanikająca znajomość języka ruskiego w kancelarii oraz zaprzestanie praktycznie wystawiania nowych dokumentów w tym języku, przy jednoczesnej konieczności odwoływania się do dawnych akt. Sumariusz powstał od razu w czterech egzemplarzach, co przyczyniło się do jego zachowania. Około 1768–1773 r. nowy sumariusz Metryki Ruskiej sporządził regent kancelarii koronnej Franciszek Cywiński. Nie była to kopia ani przeróbka „Synopsisu” Hankiewicza, ale bogatszy wariant przygotowany na podstawie oryginałów wpisów; w 1803 r. tom został przepisany. Warto w tym miejscu dodać, że rejestry (w rozumieniu autora sumariusze) Metryki Ruskiej przygotowane zostały do druku przez ośmioro badaczek i badaczy i zostały opublikowane w 2002 r. Zawierają wykazy dokumentów na podstawie obu wspomnianych sumariuszy²³. Sumariusze zostały uzupełnione o tom Metryki znajdujący się w Bibliotece Kórnickiej PAN (RM 18 – BK 323)²⁴ i protokół (MK 354). Księgi ułożone są w kolejności sygnatur, odpowiadającej chronologii, zaś w obrębie tomu, z zachowaniem kolejności. Regest obejmuje numer kolejny, rozwiniętą datę (np. 10 kwietnia 1589) i miejsce wystawienia. Poniżej umieszczano nagłówek dokumentu w oryginalnym brzmieniu, tj. w języku ruskim i cyrylicą, a od lat 30. i 40. XVII w. także po polsku. Dalej podano treść według sumariusza Hankiewicza (H), a poniżej sumariusza Cywińskiego (C) w języku polskim. Są to zwykle krótkie, jednozdaniowe informacje, np. „Dekret między mytnikami podlaskimi a Kierdeiami o przykomorek dobrowicki”, „Zapis Krasinskih Miłoszewskiemu”, „Danina sioła Jałminki w starostwie ostrskim leżącego Zelinskemu”. Niektóre rejestry Cywińskiego są obszerniejsze. Są to z reguły fonetyczne transliteracje języka ruskiego na alfabet polski. Przy regeście zaznaczono karty, na których znajduje się dokument. Publikację uzupełniono o indeksy.

²² Bańkowski, „Dwa zapomniane artykuły”, 9, 49.

²³ Grimsted, „Peredmova”, 77–123.

²⁴ „Xięgi spraw ruskich K. I. M. Zigmunta III”.

Zasadniczym elementem sumariusza były rejestry dokumentów. Zwyczaj zapisywania treści opieczątowanego dokumentu czy też tego, czego dotyczył, pojawił się najpóźniej w latach 40. XVII w. w kancelarii litewskiej, a potem w kancelarii koronnej²⁵. W kancelarii koronnej pierwsze „Sigillata” zachowały się z 1655 r. w kancelarii Stefana Korycińskiego, w 1658 r. pierwszy tom brulionowych zapisek sporządzono w kancelarii Mikołaja Prażmowskiego. Zdaniem autora artykułu, *Sigillata*, a wcześniej noty kancelaryjne wpłynęły na kształt sumaryzacji w kancelarii koronnej, a potem Archiwum Głównym.

Wydaje się bezspornym, że pracownicy kancelarii koronnej u schyłku jej istnienia, a potem archiwiści w Archiwum Głównym znali i sporządzali sumariusze, także z serii Ksiąg Metryki Koronnej. Tworzyli zarówno rejestry informujące o treści dokumentu, jak i bardziej szczegółowo opisujące zawartość. Po części wynikało to z różnorodności akt. Łatwo było sporządzić jednozdaniową notkę o nadaniu wioski, urzędu czy starostwa przez króla; nie dało się tego zrobić z dekretem dotyczącym podziału dóbr ziemskich. Zalecając tworzenie sumariuszy, już po II wojnie światowej Stebelski sądził, że Teodor Wierzbowski wrócił do „prac sumaryzacyjnych” według dotychczasowych wzorów, obejmując jednak nie część, ale całość materiału aktowego w porządku chronologicznym. Stebelski był przeciwny opuszczaniu „błahych” akt, bo obawiał się, że byłoby to równoznaczne z ich brakowaniem. Minimalne wymagania jego zdaniem powinny obejmować podawanie daty, sporządzenie rejestru, liczbę porządkową. Data powinna poprzedzać regest, podawana być według współczesnej datacji, ponadto dodana data wpisu. Po dacie należało jego zdaniem podawać nazwę miejscowości w brzmieniu i pisowni współczesnej, chyba że byłyby wątpliwości co do jej odczytania. Regest jego zdaniem to najtrudniejszy element sumariusza, a co gorsza, „nie da się ustalić jakiegoś schematu” z powodu różnorodności treści, ale powinien zawierać informację, kto do kogo, co czyni. Stał na stanowisku, że „nie powinien regest podawać treści aktu, a tylko sygnalizować naturę sprawy”, gdyż – jak objaśniał swą intencję – „aby regest nie zastąpił akt”. Językiem rejestru winien być polski, zaznaczać trzeba język obcy oryginału²⁶.

Z kolei Bańkowski uznał, że Wierzbowski nie wyszedł poza dawną praktykę polską, kontynuował prace sumaryzacyjne XIX w, a modyfikacja polegała na tym, że posługiwał się systemem chronologicznym. Bańkowski postulował dodawanie hasła jako rubrykę sumariusza – do indeksu. Przestrzegał przed pochopnym podejmowaniem sumaryzacji: „Sumaryzacja jest

²⁵ Sułkowska-Kurasiowa, „Księgi Sigillat Metryki Koronnej”, 41–57. Rachuba, „Księgi Sigillat Metryki Litewskiej”, 95–110.

²⁶ Stebelski, „Sumariusz jako naukowa pomoc”, 167–70.

pracą szczegółową, wnikliwą i skutkiem tego czasochłonną”²⁷. Pośrednio głos w tej dyskusji zabrała Janina Bielecka, która nie zalecała opracowania wszystkich ksiąg grodzkich i ziemskich, tylko najważniejsze serie. Podzielała obawy co do instruktaży ze względu na różnorodność spraw i zachodzące zmiany; radziła sporządzać indeksy²⁸.

Na podstawie tego przeglądu można sądzić, że Teodor Wierzbowski, podejmując opracowanie sumariuszy Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej, wzorował się na wypracowanych już metodach, które zmodyfikował, układając regesty w obrębie panowań, a wewnątrz nich, w kolejności chronologicznej. Nie można wykluczyć, że korzystał z gotowych sumariuszy, jedynie sprawdzając je ze źródłem, korygując błędy i uzupełniając o właściwe informacje, ale obecnie trudno to zweryfikować. Alternatywą byłoby opracowywanie wszystkiego od podstaw, ale to wymagałoby pracy kilku, jeśli nie kilkunastu osób. Opracowane zostały księgi z czasów Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta I Starego²⁹. W latach 1905–1919, pomimo I wojny światowej ukazało się pięć części i osiem tomów (w tym indeks do czasów Zygmunta I), a ostatni, dotyczący Zygmunta Augusta, zawierał regesty kanclerzy. Dopiero w 1961 r. ukazał się sumariusz aktów podkanclerzych Zygmunta Augusta³⁰. Trzeba dodać, że w wydawnictwie Wierzbowskiego regesty sporządzono w języku łacińskim, uszeregowano je w kolejności chronologicznej według kanclerzy i podkanclerzych. Taki schemat opracowania ułatwiał korzystanie, ale wymagał pracy nad całymi panowaniami, co w epoce przed użyciem komputerów było czasochłonne, a stosowanie ciągłej numeracji stwarza kolejny poziom trudności. Wadą był ograniczony zasób przekazywanych informacji. Sposób stosowany przez Wierzbowskiego był znany w końcu XIX w., bowiem w podobny sposób sumaryzowano zbliżone treścią do Ksiąg Wpisów Metryki akta grodzkie i ziemskie z ziemstwa i grodu lwowskiego. Uważano to za dobry sposób, skoro Stanisław Kutrzeba spisywał tak akta ziemskie, grodzkie i inne krakowskie, zaś Włodzimierz Dworzaczek już po II wojnie światowej dla obu województw wielkopolskich³¹.

²⁷ Ibid., 172–5.

²⁸ Bielecka, „Uwagi o sumaryzowaniu”, 140–5.

²⁹ Wydane przez Wierzbowskiego sumariusze były wielokrotnie podawane w literaturze, a ostatnio przez Łopateckiego, „O sposobach udostępniania zawartości” 141, przyp. 9 oraz przez Szewdo-Kielczewską, „Aplikacja INDXR jako narzędzie”, 183.

³⁰ Płocha i in., *Matricularum Regni Poloniae Summaria*.

³¹ „Teki Dworzaczka – Regesty”. Regesty Kutrzeby znajdują się w Archiwum Narodowym w Krakowie.

Po publikacji Teodora Wierzbowskiego następne chronologicznie sumariusze dotyczyły krótkiego panowania Henryka Walezego, opublikowane stosunkowo niedawno³². W ubiegłym roku ukazał się indeks osobowy i geograficzny Metryki czasów Zygmunta Augusta³³.

Nie zakończyło to jeszcze prac nad sumaryzacją Metryki Koronnej wedle modelu Wierzbowskiego. W ostatnich latach opublikowano ważną serię Metryki Koronnej – Księgi Poselstw. Ukazała się w dwóch tomach, obejmujących odpowiednio czasy Jagiellonów i królów elekcyjnych³⁴. Regesty, których jest aż 7834, sporządziły nieżyjące już Irena Sułkowska-Kurasiowa i Janina Wejchertowa. Regesty ułożono w kolejności chronologicznej. Są one z reguły jednozdaniowe, informują, czego dotyczy dokument. W przypadku korespondencji podają nadawcę i adresata, charakter dokumentu (instrukcja, odpowiedź, traktat itd.) i czego dotyczy. W przypadku posłów podaje nazwiska i imiona i tym podobne podstawowe informacje, a także miejsce, datę i język, w jakim sporządzono dokument. Regest zawiera też sygnaturę i karty, na których znajduje się dokument. Na początku tomu wymieniono zarejestrowane księgi, by korzystający mogli łatwo dotrzeć do skanów kart. Do druku tomy przygotowali Małgorzata Badowska i Michał Kulecki oraz Magdalena Lasota (Pawluczuk) opracowała indeksy osobowy i geograficzny (oraz rzeczowy).

Nowy etap sumaryzacji Metryki Koronnej

W 1999 r. ukazał się w Krakowie sumariusz odnalezionnej w Szwecji przez Wojciecha Krawczuka księgi Metryki Koronnej³⁵. Krawczuk zaproponował zmodernizowanie sposobu edycji: regesty sporządzane są w języku polskim, także ze względu na malejącą znajomość języka łacińskiego i pragnienie udostępnienia Metryki szerszej grupie miłośników historii. W tomach zachowano kolejność wpisów, każdą publikację zaopatrzono w indeks osobowy i geograficzny. Przekazywana informacja była znacznie obszerniejsza³⁶. Wspomniany tom ze zbiorów szwedzkich potraktowano jako pierwszy w nowej serii. Wojciech Krawczuk opublikował następnie kolejne tomy z czasów Zygmunta III: tom II (wspólnie z Anetą Kot, Michałem Kuleckim, Anną Sokół, Grażyną Spyrką), tom III (wspólnie z Michałem Kuleckim, Anną Markiewicz, Karolem Jackiem Stachelskim, Anną Sokół) i tom IV (wspólnie z Michałem

³² Woźniakowa, *Metryka koronna z czasów panowania Henryka Walezego*; Woźniakowa, *Matricularum Regni Poloniae summaria*.

³³ Grabowski i Kulecki, *Księgi z okresu panowania króla Zygmunta Augusta*.

³⁴ Sułkowska-Kurasiowa i in., *Sumariusz ksiąg poselstw Metryki Koronnej. T. 1*; Wejchert i in., *Sumariusz ksiąg poselstw Metryki Koronnej. T. 2*.

³⁵ Krawczuk, *Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635*.

³⁶ Chłapowski, „Sumaryzacja Metryki Koronnej”, 141–9.

Kuleckim)³⁷. Następnie Krzysztof Chłapowski opracował tomy V, VI, VII, VIII, IX, został też redaktorem nowej serii³⁸.

Wojciech Krawczuk zabiegał o to, by opracować i opublikować Księgi Wpisów Metryki Koronnej dla całego panowania w stosunkowo krótkim czasie³⁹. W taką możliwość powątpiewało wielu badaczy. Wybór padł na czasy Władysława IV, z których zachowało się 12 Ksiąg Wpisów. Jak wspomniano, jedna z ksiąg, z Riksarkivet Stockholm, została opublikowana wcześniej. Drugi tom „władysławowski”, MK 180, został opracowany i opublikowany przez Krawczuka w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki (DEC-2013/09/BH53/03578)⁴⁰. Dla opracowania pozostałych Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej Władysława IV powstał zespół pod kierunkiem Wojciecha Krawczuka, w skład którego weszli Anna Wajs, Janusz S. Dąbrowski i Adam Korczyński. Grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pozwolił na opracowanie 10 ksiąg w latach 2014–2018, które zostały następnie opublikowane. I tak Wojciech Krawczuk opracował MK 182, MK 185⁴¹ oraz wspólnie z Adamem Korczyńskim MK 187⁴². Anna Wajs przygotowała MK 183 oraz MK 186⁴³. Janusz S. Dąbrowski opracował MK 181, MK 184, MK 188, MK 189, MK 190⁴⁴. On też napisał „Wstępy” do poszczególnych tomów oraz sporządził indeksy osobowe i geograficzne. Wyniki prac zespołu, poza tradycyjną formą książkową, zostały opublikowane również w wersji elektronicznej na stronach Archiwum Głównego Akt Dawnych⁴⁵ oraz Instytutu Historii UJ⁴⁶.

Pomysł sumaryzacji Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej Jana Kazimierza narodził się podczas realizacji poprzedniego programu, mianowicie rejestrowania Ksiąg Wpisów Władysława IV. Niestety, płynne przejście w następny program nie udało się, narzucane odgórnie warunki realizacji grantów okazały się niemałą przeszkodą. Ponieważ w tym czasie

³⁷ Kot i in., *Księga wpisów kanclerza Jana Zamoyskiego*; Krawczuk, *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego MK 134*; Krawczuk i Kulecki, *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego MK 135*.

³⁸ Chłapowski, *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 136*; Chłapowski, *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 137*; Chłapowski, *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 138*; Chłapowski, *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 139*; Chłapowski, *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 140*.

³⁹ Krawczuk, „Metryka koronna Władysława IV”, 35–8.

⁴⁰ Krawczuk, *Wojciech, red. Sumariusz ksiąg MK 180*.

⁴¹ Dąbrowski i Krawczuk, *Księga wpisów podkanclerzego Piotra Gembickiego MK 182*; Krawczuk, *Księga wpisów MK 185*.

⁴² Korczyński i Krawczuk, *Księga wpisów MK 187*.

⁴³ Dąbrowski i Wajs, *Księga wpisów kanclerza Piotra Gembickiego MK 183*; Wajs, *Księga wpisów kanclerza Piotra Gembickiego MK 186*.

⁴⁴ Dąbrowski, *Księga wpisów kanclerza wielkiego Jerzego Ossolińskiego MK 189*; Dąbrowski, *Księga wpisów kanclerza wielkiego Jerzego Ossolińskiego MK 190*; Dąbrowski, *Księga wpisów podkanclerzego Aleksandra Trzebińskiego MK 188*; Dąbrowski, *Księga wpisów podkanclerzego i następnie kanclerza Tomasza Zamoyskiego MK 181*; Dąbrowski, *Księga wpisów podkanclerzego Jerzego Ossolińskiego MK 184*.

⁴⁵ Krawczuk, *Sumariusz Metryki Koronnej Księga Wpisów MK 180*.

⁴⁶ Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, „Metryka Koronna Władysława IV Wazy”.

trwały prace nad sumaryzacją Ksiąg Wpisów króla Zygmunta III, wydawało się, że pozostanie swego rodzaju luka w badaniach, odmówiono finansowania sumaryzacji Ksiąg Wpisów króla Stefana Batorego, chociaż pewne prace zostały podjęte. Nie powiodły się też pierwsze zabiegi o finansowanie sumaryzacji dla czasów Jana Kazimierza. Ostatecznie zaakceptowany został wniosek w Programie Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki – Dziedzictwo narodowe”, edycja XI. Na Uniwersytecie Jagiellońskim powstał zespół pod kierunkiem Dominika Kadzika, z udziałem Janusza S. Dąbrowskiego, Wojciecha Krawczuka i Adama Szczepańca. Prace podzielono następująco: J.S. Dąbrowski opracowuje pierwszą wersję regestów i indeks geograficzno-rzeczowy, Adam Szczepaniec przygotowuje następnie indeks osobowy i dokonuje ewaluacji tekstu, wprowadzając uwagi i poprawki, a jako trzeci ewaluację tekstu regestów prowadził Dominik Kadzik, który wraz z J.S. Dąbrowskim przygotował *Wstęp* do każdego z tomów. Wojciech Krawczuk dokonał ewaluacji ostatecznej wersji i wraz z J.S. Dąbrowskim zajął się redakcją naukową. Taki sposób prac przewidziany jest dla wszystkich tomów. Publikacja opracowanych *Sumariuszy* będzie odbywać się w kilku transzach, pierwszą stanowią księgi MK 191 i MK 192.

Ponieważ w ciągu pięciu lat (taki jest maksymalny czas trwania grantu NPRH) zsumaryzowanie wszystkich Ksiąg Wpisów kancelarii koronnej Jana Kazimierza, które powstały w latach 1649–1668, musiano wybrać tomy do zarejestrowania. Księga MK 190 kanclerza Jerzego Ossolińskiego obejmująca również wpisy z lat 1649–1650 r. została już opublikowana w ramach poprzedniego grantu. Co do pozostałych wybór był trudny. Starano się, po pierwsze, opracować całe panowanie pod względem chronologicznym, regestami z przynajmniej jednej kancelarii; po drugie, w miarę możliwości zsumaryzować księgi wpisów najwybitniejszych kanclerzy i podkanclerzych; po trzecie, chciano dokończyć sumaryzację ksiąg kancelarii kierowanych przez mianowanych jeszcze w poprzednim panowaniu. Uwzględniając możliwą do opracowania objętość, do opracowania zostały wybrane w pierwszej kolejności księgi „starych” kanclerzy i podkanclerzego Władysława IV, tj. Jerzego Ossolińskiego i Andrzeja Leszczyńskiego. Obaj mocno wpłynęli na pierwsze lata nowego panowania, przesądzając kierunki polityki w latach następnych. W drugim dziesięcioleciu Jana Kazimierza (1658–1668) szczególną pozycję uzyskał podkanclerzy, kanclerz i potem prymas Mikołaj Prażmowski, przywódca dworskiej partii w Koronie. Za konieczne uznano zatem sumaryzację ksiąg jego kancelarii, jak i jego przeciwnika, następcy jako kanclerza wielkiego – Jana Leszczyńskiego. Swego rodzaju łącznikami pomiędzy tymi okresami są księgi wpisów podkanclerzych Andrzeja Trzebieckiego i Bogusława Leszczyńskiego (1653–1658), tym

bardziej że jedna z ksiąg powstawała w obu kancelariach. Tym samym zdecydowano co do prac nad następującymi księgami:

1. Księga wpisów 1649–1650 r. kanclerza Jerzego Ossolińskiego MK 191 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (384 k.).
2. Księga wpisów 1649–1653 r. podkanclerzego, następnie kanclerza Andrzeja Leszczyńskiego MK 192 z AGAD (ok. 580 k.).
3. Księga wpisów 1653–1659 r. podkanclerzych Andrzeja Trzebickiego i Bogusława Leszczyńskiego z MK 196 z AGAD (213 k.).
4. Księga wpisów 1653–1654 r. podkanclerzego Andrzeja Trzebickiego MK 197 i protokół MK 198 z AGAD (zostaną wydane w jednym tomie; k. 38 i 73 s.).
5. Księga wpisów (1655, 1656, 1657, 1658 r.) podkanclerzego Andrzeja Trzebickiego MK 199 z AGAD (k. 159).
6. Księga wpisów 1658–1660 (1661) podkanclerzego i kanclerza Mikołaja Prażmowskiego MK 201 z AGAD (k. 590).
7. Księga wpisów (1661–1663) kanclerza Mikołaja Prażmowskiego MK 202 z AGAD (388 k.).
8. Księga wpisów (1661–1665) kanclerza Mikołaja Prażmowskiego MK 203 z AGAD w Warszawie (550 k.).
9. Księga wpisów (1661–1666) podkanclerzego Jana Leszczyńskiego MK 204 z AGAD (111 k.).
10. Księga wpisów 1667–1668 r. kanclerza Jana Leszczyńskiego MK 206 z AGAD w Warszawie (836 k.)⁴⁷.

W sumie jest to ok. 3900 kart.

Poza opracowaniem pozostały:

1. Księgi podkanclerzego i kanclerza Stefana Korycińskiego MK 193 (1652; s. 63), MK 194 (1653–1658, s. 280), MK 195 (1652–1658; s. 241), MK 200 (1656–1657; k. 85).
2. Mikołaja Prażmowskiego i Jana Leszczyńskiego MK 205 (1666 /Prażmowski/ 1666 /J. Leszczyński; 200 k.).
3. Andrzeja Olszowskiego MK 207 (1667–1668; 716 s.)⁴⁸.

Razem to ok. 935 kart.

⁴⁷ Metryka Koronna, 1/4/0/1/MK 191–MK 192; 1/4/0/1/MK 196–MK 199; 1/4/0/1/MK 201–MK 204; 1/4/0/1/MK 206.

⁴⁸ Metryka Koronna, 1/4/0/1/MK 193–MK 195; 1/4/0/1/MK 200; 1/4/0/1/MK 205; 1/4/0/1/MK 207.

Ponadto w Zbiorze Pinoccich w Archiwum Narodowym w Krakowie zachowały się fragmenty Ksiąg Wpisów kancelarii koronnej z czasów Jana Kazimierza⁴⁹.

Stan zachowania Ksiąg Wpisów Metryki Koronnej Jana Kazimierza

Wiadomo, że z kancelarii podkanclerzego Hieronima Radziejowskiego od 9 XII 1650 do 20 I 1652 r., czyli przez ok. 400 dni, brakuje księgi. Zapewne liczyła 150–200 dokumentów. Ale to nie koniec. Czasy były burzliwe, prawie cały kraj znalazł się pod okupacją, Szwedzi wywieźli zdobyte księgi Metryki Koronnej, które zostały rewindykowane w 1664 r. W okresie „potopu” król często musiał przemykać ścigany przez wojska nieprzyjacielskie. Wojenne i obozowe okoliczności powtarzały się z przerwami od 1649 do 1666 r. Prawdopodobnie z tego powodu niewiele zachowało się dokumentów w Księgach Wpisów z okresu od lata 1655 do końca 1657 r., i to dla obu kancelarii. Liczba dokumentów podkanclerzego Bogusława Leszczyńskiego, który pełnił urząd przez 13 miesięcy (od 18 VIII 1658 do 23 IX 1659) jest tak mała, że ubytek można szacować na 150–200 dokumentów. Pewne poszlaki wskazują, że szczególnie w latach 1655–1658 zaginęły zapisane, ale jeszcze nieoprawione seksterny. W sumie szacować można, że braki w Księgach Wpisów mogły sięgać 20%, czyli są znaczne.

Na zmniejszenie liczby dokumentów w Księgach Wpisów wpłynęła też niełaska królewska wobec kanclerza Andrzeja Leszczyńskiego, arcybiskupa nominata gnieźnieńskiego. W okresie siedmiu miesięcy do Metryki trafiło tylko kilka dokumentów. Jan Leszczyński jako podkanclerzy przez 68 miesięcy (1661–1666) pozostawał w opozycji, nie przebywał przy królu, księga z tego okresu ma zaledwie 111 kart z dokumentami. Potem, podczas 21 miesięcy pełnienia urzędu kanclerza w końcówce panowania, w Księdze Wpisów zapisanych zostało 836 kart. Jak widać, dysproporcje były ogromne (1:25).

W chwili obecnej można podjąć próbę scharakteryzowania Ksiąg Wpisów z pierwszej połowy panowania (1649–1659) na podstawie 5–6 tomów, co wydaje się reprezentatywną próbą. W księgach z kancelarii Jerzego Ossolińskiego (MK 191) i Andrzeja Leszczyńskiego (MK 192), mimo silnych wstrząsów, jakie charakteryzowały pierwsze lata panowania Jana Kazimierza, udało się zachować poziom z czasów Władysława IV. Potem sytuacja powoli się pogarszała, jak można sądzić na podstawie ksiąg podkanclerzych. Pierwsza księga Andrzeja

⁴⁹ Archiwum rodziny Pinoccich, 29/650/0/1.2/18–19 zawierają „Prothocollon inscriptionum metryki koronnej”, podkanclerzego Stefana Korycińskiego: a. *Manuale inscriptionum et recognitionum* kancelarii koronnej 1652; b. *Reg[estrum] pri[vilegiorum]* kancelarii koronnej, 1652–1653; c. Protokoły zeznań przed aktami metryki koronnej i przywilejów wydanych przez kancelarię koronną, 1656–1657; d. „Protocollon inscriptionum Cancellariae Regni”, 1659; e. Regestr spraw pieczętowanych 1655. f. „Expeditionis sigillatae”, 1655. Ponadto formularze kancelarii koronnej zob. Archiwum Pinoccich, A29/650/0/1.2/20–21.

Trzebieckiego (MK 196) przypomina dawniejsze księgi, ale nie do końca. Wskutek zamieszania i koniecznych podróży wobec powtarzających się wojen i najazdów nie udało się włączyć do tego tomu wpisów (inskrpcji) z lat 1653 i 1654 zebranych potem w tomikach MK 198 (protokół) i MK 197 (czystopis). Co więcej, część czystopisów (?) i protokołów ujętych w MK 197 i MK 198 trafiła do księgi MK 361. Gdyby ktoś poświęcił nieco czasu i odpowiednio połączył seksterny, tego bałaganu by nie było. Do MK 361 trafiły z niewiadomego powodu także protokoły z końcówki panowania Władysława IV (po wpisach Jana Kazimierza!), przy czym część tomu pozostała pusta; w rezultacie księga zawiera czystopisy i protokoły z kancelarii Trzebieckiego i protokoły z kancelarii większej Jerzego Ossolińskiego. Jeśli chodzi o MK 196 Trzebieckiego, są w nim duże luki obejmujące okres od mniej więcej sierpnia 1655 r. do października 1657 r. Zachowały się natomiast w tomie dokumenty z kancelarii Trzebieckiego w 1658 r., aż do złożenia przez niego pieczęci. Właściwie ułożone dokumenty z 1658 r. powinny były trafić do kolejnej księgi, MK 199, obejmującej lata 1655, 1656, 1657, 1658. Rzecz charakterystyczna, jest to tom protokołów, które zastępują czystopis. Można się tego domyśleć z porządniejszego prowadzenia i większej czytelności niż w większości protokołów; być może z góry przewidywano, że nie będzie czasu na sporządzenie czystopisu. Wracając do MK 196, dokumenty kancelarii B. Leszczyńskiego są bardzo nieliczne, jest ich zaledwie 30. Te spostrzeżenia wspiera zakres obejmowany przez poszczególne Księgi Wpisów kanclerza Stefana Korycińskiego. O ile MK 193 obejmuje rok 1652, to już MK 194 za okres od 1653 aż do 1658 r., przy czym dokumentów było niewiele (280 s.) jak na tak długi okres. Wyjaśnienia dostarcza MK 195, obejmując te same lata (koniec 1652–1658), księga jest nawet mniejsza, jeśli chodzi o liczbę stron (240). Zatem te dwie księgi nawzajem się uzupełniają. Dopełnieniem jest protokół (manuale) MK 200 spisany przez sekretarza królewskiego Stanisława Kazimierza Bieniewskiego i Jana Tańskiego instygatora koronnego „tempore belli Svetici”, tj. z lat 1656–1657, o niebyt wielkiej objętości (85 k.). Wspomniano wyżej, że w Archiwum Narodowym w Krakowie w papierach sekretarza Hieronima Pinocciego, pracownika kancelarii, znajdują się fragmenty Metryki z lat 1652–1658, zarówno protokoły, jak i indukty, ponadto najstarsze zachowane Sigillata koronne.

Kolejną poszlaką wskazującą z jednej strony na pewien bałagan w kancelariach, z drugiej zaś poszukiwania dróg efektywnych rozwiązań są wspomniane Sigillata kancelarii większej. Wprowadzając je, wzorowano się na kancelarii litewskiej, gdzie weszły w użycie dekadę wcześniej. Kancelarie koronne i litewskie w praktyce i pragmatyce dość poważnie

różniły się od siebie, jeśli chodzi o zakres tematyki i przyjęte rozwiązania⁵⁰. W sytuacji lat 1653–1659 kancelarie nie mogły spokojnie pracować w jednym miejscu i często się przemieszczały. Zarazem musiały wydawać zwiększoną liczbę pism związaną z prowadzeniem wojny i korespondencji z sojusznikami, a także wobec zwiększonej śmiertelności, przywilejów nominacyjnych i kaduków po poległych, zmarłych i zdrajcach. Nie było zatem czasu na cyzelowanie Metryki, z drugiej strony należało jakoś odnotować i kontrolować wychodzące pisma, a zwłaszcza przywileje, kto je z kancelarii wydał i ewentualnie czy pobrał opłaty. W tym autor artykułu upatrywałby wprowadzenie Sigillat w kancelarii koronnej. Być może jednak chodziło bardziej o usprawnienie pracy kancelarii, skoro najstarsze Sigillata pochodzą z kancelarii Korycińskiego z 1655 r.⁵¹, jeszcze z okresu przed klęskami „Potopu”. Nowa seria rozwijała się dynamicznie, do końca panowania Jana Kazimierza powstało 10 ksiąg. Poza szczupłością treści ich wadą jest za ostatniego Wazy brulionowy charakter i trudna lekcja.

Ogólnie w Księgach Wpisów Metryki Koronnej powinny znajdować się tomy czystopismienne, ale tak jednak nie jest, jak wskazano wyżej. W większości ksiąg osobno zbierano przywileje i wpisy, a potem łączono. Gdy jednych i drugich było dużo, powstawały księgi zawierające przywileje i wpisy, jak w schyłkowych księgach kancelarii Ossolińskiego, MK 189 i MK 190. Za Jana Kazimierza podział ten nie dotyczy MK 197 i MK 198, które zawierają same wpisy (inskrpcje).

Stan zachowanych ksiąg

Zwykle tomy kancelarii zamykano, starając się zapewnić im odpowiednią formę, tj. oprawę, często z tłoczonymi napisami nawiązującymi do herbu, niekiedy kolorowe ilustracje sławiące kanclerza czy podkanclerzego, czy nawet wiersze. Gdy jednak kanclerz czy podkanclerzy umierał albo z jakichś powodów nie zadbał i zapewne nie zapłacił za to, brakowało wspomnianych elementów, nawet oprawy, którą dorabiano później, niekiedy nawet w XIX w. Do takich „niedokończonych” ksiąg należą ostatnia Ossolińskiego (MK 191), MK 197 i MK 198 Trzebickiego. Księga MK 196 Trzebickiego jest należycie oprawiona, z niewielkim wytłoczonym na okładce herbem podkanclerzego i ikonografią biskupią. Wewnątrz całostronicowy kolorowany herb z kapeluszem biskupim, do tego łacińskie wiersze. Jeden, powyżej herbu sławi wartość zamieszczonych akt dla potomności, drugi poniżej herb Łabędź.

⁵⁰ Sułkowska-Kurasiowa, „Księgi Sigillat Metryki Koronnej”, 41–57; Rachuba, „Księgi Sigillat Metryki Litewskiej”, 95–110.

⁵¹ Por. przypis 49.

Protokoły MK 198 i 199 nie mają ozdób, podobnie MK 197, mimo że został uznany za indukę; wszystkie oprawiono w XIX w.

Paginacja

Paginacja w tomach jest różna, zasadniczo tradycyjnie wstawiano numery kart *recte*, ale w MK 198 mamy numerację stron. Może niektóre spaginowano u schyłku istnienia I Rzeczypospolitej, ale większość w XIX w., czasem paginację poprawiano dopiero w dzisiejszych czasach. Wyjątkowo skomplikowaną i niekonsekwentną paginację ma MK 192, gdzie mamy trzy numeracje, mianowicie: w obrębie roku kalendarzowego; starą paginację całego tomu; nową paginację całego tomu. Pierwszą część zajmują przywileje (k. 1- 285/287), drugą inskrypcje (k. 286-569/588). Wyłączono z paginacji opieczetowany pieczęcią koronną egzemplarz *Konstytucji sejmowych* z 1652 r. z drukarni Elerta, liczący 38 stron, jednak w dzisiejszych czasach ołówkiem wstawiono numery 286–286sv, a potem do 286t4. Nie wliczono do paginacji rejestru przywilejów wpisanego w epoce, na k. 299–309v; po karcie 311 następuje karta 298 i dalej od tej liczby numerowane karty. Dodatkowo, po karcie 568v nastąpiła pomyłka w paginacji, bowiem skreślono numer 569, zamiast niego wstawiono (obecnie) ołówkiem 588, wedle dawnej paginacji. Na k. 588–597 znajduje się rejestr inskrypcji z podziałem na lata.

Pismo i atrament

W czasach Jana Kazimierza w Księgach Wpisów dominowało pismo nazwane „kancelareską”. Niewiele to jednak wyjaśnia, gdyż obejmuje nazbyt różniące się wersje, tym bardziej że prawie każdy tom pisało kilku pisarzy. Pismo z epoki jest niewątpliwie barokowe, początkowo było dość duże i wyraźne, dukt pisma barokowy, kursywny, miejscami przypominający pismo kancelaryjne, z zawijasami utrudniającymi lekturę, a w tekstach łacińskich ze skrótami, czasem tylko markowanymi; niekiedy w wierszu stosowano kilka skrótów, nie zawsze zaznaczanych. Używano czasem papieru i atramentu gorszej jakości, który wyblakł i przez to pismo jest obecnie nie najlepiej albo nawet źle czytelne. Z upływem panowania staranne, kaligraficzne pismo nie było regułą, wręcz przeciwnie – dukt zwykle zdradza pewną „nerwowość”, a pismo w części protokołów staje się momentami trudno czytelne z powodu skrótów, dopisek, nadpisek albo, co gorsza, ich markowania. W najlepszym razie, w wielu wypadkach, spod jednej ręki wychodziło kursywne pismo brulionowe, pełne lasek i zawijasów, podczas gdy inni pisali czasem bardziej kaligraficznie.

W MK 199 (i MK 198) niektóre dokumenty są tak bardzo pokreślone, że odtworzenie pełnego tekstu jest niemożliwe, choć można zrozumieć zasadniczą treść dokumentu. Jeśli w

induktach stosowano dość duże marginesy zaznaczone ołówkiem, to w protokołach marginesy nikną, czasem zostawia się margines z któregoś boku i na dole, dla wpisania uzupełnień. W protokołach opuszczano często formuły wstępne albo tylko je zaznaczano, interlinie i litery były mniejsze, w rezultacie protokoły zajmują mniej miejsca niż wpisy czystopiśmienne.

Języki

Głównym językiem urzędowym był język łaciński, przeciętnie można szacować, że ok. 80% dokumentów powstawało w tym języku, choć dla poszczególnych tomów są pewne różnice. Wzrastało znaczenie języka polskiego, stosowanego nawet w ok. 20%. Kancelaria nie sporządzała dokumentów w języku niemieckim, który pojawiał się w Księgach Wpisów, stanowiąc ok. 1% i mniej dokumentów jako pismo oryginalnych przywilejów.

Datacja dokumentów

Daty roczne zapisywano zwyczajowo cyframi rzymskimi, miesiące słownie w języku łacińskim. Data roczna cyframi arabskimi pojawiała się rzadko, częściej może w protokołach. W znacznej liczbie dokumentów stosowano zwroty: *Anno ut supra*, *Anno Domini ut supra*, czasem *Anno et Regnorum ut supra*. W protokołach kancelarii Trzebieckiego upowszechniło się w latach 50. XVII w. określenie „Sub eodem actu”. Jest sporo błędów w datach, mamy przykładowo: „XXX^a Mensis Ferbruarij”, zapewne chodziło o 1 marca. W induktach daty umieszczano na końcu dokumentu, wyjątkowo w nagłówku. Nadal rzadkie są przykłady podawania dat słownie, po polsku, w dokumentach dla ziem ruskich. Wyjątkowo spotykamy polskojęzyczne formuły: „Roku Pańskiego jako wyżej”. W oblatach podawano daty według świąt kościelnych, ale niekiedy błędnie co do dnia tygodnia, można odnieść wrażenie, że często mylono ze sobą *post*, *ante*, *in vigilia*, *pridie*, *in crastino*. Z reguły, gdy dla określonego dnia przyjęto jakąś wersję datacji według świąt kościelnych, stosowano ją odnośnie do kolejnych dokumentów, osobiwą manierą było odwoływanie się do niektórych tylko świąt kościelnych, a pomijanie innych. W protokołach, szczególnie Bogusława Leszczyńskiego stosowano datację jak w księgach grodzkich – pod określoną datą następowały wpisy. Jak widać, kancelarie dość dowolnie obchodziły się z datami. Przykładowo, rezygnacja ze stanowiska wojskiego wiskiego nosiła datę 6 VI 1649 r. i połączona była z prośbą o powierzenie urzędu wskazanej osobie. Oblaty rezygnacji dokonano w Metryce 26 VI 1649 r., ale nominację osoby wskazanej na następcę wpisano z datą 7 VI 1649 r. Pewna część dokumentów ma jeszcze inne defekty, jeśli o to chodzi: nie wpisywano nie tylko roku, ale i miesiąca, albo i dnia; nierzadko pozostawiano puste miejsce na wpisanie daty.

Miejsce wpisywania i wystawiania dokumentów

Początkowo dokumenty były wpisywane w dwóch najważniejszych miastach, gdzie rezydował król, tj. po koronacji w Krakowie, a potem do 1655 r. w Warszawie. Dokonywano też wpisów i wydawano przywileje w czasie wypraw wojennych, a po 1655 r. w miejscu, gdzie przebywał.

Nagłówki z reguły wpisywano w tym samym języku, w którym sporządzono dokument; raz tylko tekst sporządzono po łacinie, a nagłówek po polsku. Nieraz są bardzo przydatne, gdy nazwa powiatu została uszkodzona w tekście, ale zachowała się w nagłówku. Przykładowo król nadaje serwitariat, „aby w Warszawie rzemiosło mógł bezpiecznie robić” (MK191/190). Sporo jest też w nagłówkach błędów, niektóre z nich wpisywał ktoś inny niż pisarz dokumentu, gdyż albo nie zrozumiał, albo nie przeczytał dokładnie treści. Pojawiają się nieistniejące byty, np. w nadaniu (czasowym) dóbr kijowskiego monasteru Ławry Peczerskiej użyto określenia „po Kapitulie Piekarskiej”, co nie dziwi, gdyż w treści używano zwrotu o „kapitulie piekarskiej”, co brzmi dziś komicznie. Ciekawy jest nagłówek (MK 192/424), gdzie pisarz najwidoczniej źle obliczył wielkość wpisywanego dokumentu i żeby to „przykryć”, rozciągnął nagłówek na całą stronę.

Imiona i nazwiska

Nieustalona ortografia i pisanie być może ze słuchu powodowały podawanie nazwisk w rozlicznych odmianach w tym samym dokumencie; dotyczyło to zwłaszcza nazwisk obcych – głównie niemieckich i ruskich. Często nie znano imion. Zdarzył się dokument (MK 191/356), w którym liczba opustek nazwisk i imion beneficjentów przekroczyła liczbę podanych.

Nazwy geograficzne

Nieustalona ortografia i pisanie być może ze słuchu powodowały, że braki w nazewnictwie dotyczyły także dóbr królewskich. Przykładowo, nie wpisano nazwy wójtostwa w dokumencie, a jedynie w nagłówku, w innym nie podano przedmiotu nadania. Pracownicy wymyślali nowe jednostki administracyjne, jak województwo „Nowogrodka Siewierskiego”. Dość częste były omyłki co do powiatu, w którym dobra leżały, nie znała ich kancelaria, nie znali sami zainteresowani.

Korekty

Zdarzające się omyłki starano się korygować, np. poprawiając kolejność wyrazów nadpisanymi liczbami. Czasem poprawka jest bardzo duża. Widać, że nieraz przy dokumencie pracowały

trzy osoby, jedna wpisywała treść, druga nagłówek, trzecia (regent?) nanosiła poprawki. Nie dziwią poprawki w protokołach, zwłaszcza przy mniej typowych i skomplikowanych wpisach. Nierzadko ingrossator nie potrafił odczytać słowa z brulionu albo oryginalnego dokumentu.

Dokumenty wpisane powtórnie zdarzają się w prawie każdym większym tomie Ksiąg Wpisów. Do rzadkości należy przypadek, gdy pisarz zorientował się, że dokument został już wpisany i przerwał, informując o tym notką. Uzasadnione są powtórne przywileje, uzupełnione o jakieś ważne dla odbiorcy treści. Wyjątkowo zdarzają się dokumenty niepełne lub niedokończone z powodu innego niż brak lub zniszczenie karty. Jezuici byli tak pewni swej pozycji, że przedstawiciele kolegium w Barze na Podolu 9 IV 1653 r. „Przywilej P<at>r<te>es /?/ wzięli nie czekając, aby był wpisany w księgi”. Przywilej ów dotyczył nadania pasieki (MK 196/6).

Przywileje

Sposób ich wpisywania nie uległ jakiegś poważniejszej zmianie w stosunku do czasów Władysława IV, ale pojawiły się nowe treści. Należy do nich nadanie w 1650 r. egzulantom czernihowskim dwóch starostw na utrzymanie, z obowiązkiem służby wojskowej. Inne nietypowe nadania to nadanie hetmanowi kozackiemu starostwa czy nadanie wspólne wsi dla kilku towarzyszy chorągiewnych, wreszcie dla całej chorągwi tatarskiej zasłużonej pod Beresteczkiem. W okresie przed „Potopem” Kościół rzymskokatolicki otrzymał niezrealizowane zgody na fundacje klasztoru franciszkanów pod Gdańskiem czy szkoły pijarskiej w Krakowie. Można wspomnieć o kapeli w kościele św. Piotra i Pawła w Krakowie jako kontynuacji fundacji Zygmunta III przez Jana Kazimierza. Sam król 1 IX 1652 r. dał prawie 90 tys. zł seminarium jezuickiemu w Reszlu. Niemało przywilejów poświęcono Kościołowi unickiemu, np. król zezwolił na przeznaczenie środków na utrzymanie kleru unickiego uciekającego przed wojskami moskiewskimi. Pozycja cerkwi prawosławnej była ściśle związana z wojną lub pokojem z powstańczą Ukrainą – otrzymywała przywileje po zawarciu ugód. Jeśli chodzi o Żydów, widać kurs potrydencki po 1655 r., np. przywilej dla konwertyty kazimierskiego; wycofanie się z planu przekazania placu pod synagogę w Krakowie (na Kazimierzu); obciążenie Żydów na utrzymanie mostów krakowskich.

Zwiększyła się rola libertacji dla spalonych, zniszczonych miast; po 1655 r. ich liczba jeszcze wzrosła. Po wyzwoleniu części kraju od Szwedów król nadawał przywileje miastom, jak pobieranie opłaty na odbudowę fortyfikacji; dla krawców krakowskich na prośbę królowej; dla szewców pozacechowych w Krakowie wprowadził opłaty na piwo i wino dla odbudowy Krakowa. Pensje roczne trafiały do zasłużonych i przydatnych w przyszłości. Największą

pensję roczną (20 tys. zł) nadał A. Koniecpolskiemu, chyba jako rekompensatę za zrzeczenie się starostwa czechryńskiego na rzecz B. Chmielnickiego, po zawarciu ugody zborowskiej.

Mandaty, dekrety i uniwersały królewskie, dekrety królewskie dotyczące pełnoletności, przysądzenie prawego pochodzenia, ustanowienie opieki nad małoletnim czy chorym psychicznie, potwierdzanie testamentów, glejty i listy moratoryjne wpisywano rzadko. Zwraca uwagę glejt królewski dla generalnego kaznodziei dominikanów, który popadł w spór ze zwierzchnikami na tle dziedziczenia i glejt brał go w obronę ... przed władzami zakonnymi. Z dekretów można przytoczyć utratę miasteczka, królewszczyzny z powodu niepłacenia kwarty czy utratę dóbr za niestawienie się na pospolitym ruszeniu. Czasem jednak wydawał ułaskawienia, np. oskarżonym o rzekome kazirodztwo. Mimo toczących się wojen i licznych oraz stałych zaciągów, listy przypowiednie pojawiały się sporadycznie.

Za Jana Kazimierza, kiedy podejmowano rozmowy o zawarcie pokoju w Lubece, pojawiły się w Metryce traktaty zawarte z państwami obcymi, mianowicie rozejmy z 1629 r. i 1635 r. ze Szwecją. W trakcie drugiej wojny północnej wpisano w 1657 r. traktaty welawsko-bydgoskie z Brandenburgią. Traktat z Kozakami Zaporoskimi zawarty pod Białą Cerkwią w 1651 r., a *de facto* z Ukrainą, był traktatem pomiędzy królem i Rzeczpospolitą a zbuntowanymi poddanymi.

Wpisy kancelarie rozumiały głównie jako wpisy dokumentów (inskrypcje) oraz zeznania (rekognicje) zewnętrzne składane do akt. Nierzadko przywilej królewski był notowany dwukrotnie, za drugim razem jako wpis. Decydował o tym niewielki nawet upływ czasu od wystawienia. Wpisy są bardzo różnorodne. Najwięcej było sytuacji ustanawiania plenipotentów, rozmaitych kwitacji, roboracji kontraktów i intercyz, bez treści, ale wadła pozwalają określić wartości transakcji. Wnoszono różne protestacje i manifestacje. Powtarzały się protestacje kleru i nuncjusza papieskiego przeciwko przywilejom na rzecz heretyków, prawosławia, przeciwko obciążaniu dóbr kościelnych na rzecz państwa i wszelkim uszczerbkom pozycji Kościoła jako religii panującej. Protestacje indywidualne dotyczyły straty dokumentów i przywilejów, zjawiska powszechnego w czasie rebelii, informowano o nękanii dóbr i napaściach, często przez sąsiadów. Ciekawa jest protestacja wniesiona przez viceinstygatora koronnego przeciwko *laudum* ziemi warszawskiej, która przejęła dochód ze składnego winnego, co pokazuje bezsilność rządu centralnego i władz skarbowych wobec uzurpacji sejmików. Ważna politycznie była protestacja komisji królewskiej, która miała sprawdzić oskarżenie synów Stanisława Lubomirskiego o umniejszanie dochodów królewskich w związku z działalnością w Sierczy dwóch szybów solnych. Po dopuszczeniu się gwałtu na wysłannikach monarchy i państwa Lubomirscy ratowali głowy, zrzekając się na rzecz

monarchy wyżej wspomnianych dóbr. Do rzadkości należało włączenie do MK 192 druku, opieczętowanego pieczęcią koronną, egzemplarza Konstytucji sejmowych z 1652 r. z drukarni Elerta, liczącego 38 stron. Powodem oblaty w Metryce przez marszałka poselskiego Aleksandra Sielskiego było wakowanie urzędu starosty warszawskiego, a przez to grodu (MK 192/282). Zauważalnie zmniejszyła się liczba przywilejów dotyczących ludzi szeroko pojętej kultury, poza pracującymi dla króla. Monarcha uwolnił świeżo wyremontowaną kamienicę najlepszego chyba polskiego kompozytora XVII w., Marcina Mielczewskiego od obowiązku gospód, poza okresem sejmów (MK 192/111). Również kapela rorantystów w katedrze wawelskiej otrzymała jedną, a potem i drugą pensję roczną w wysokości 300 zł.

Zasady sumaryzacji Ksiąg Wpisów Jana Kazimierza

Zasady, według których następuje sumaryzacja, zostały nieco zmodyfikowane w stosunku do stosowanych dla czasów Władysława IV. Zrezygnowano z opisu działalności politycznej kanclerzy i podkanclerzych w okresie powstawania poszczególnych ksiąg, skupiając się na kwestiach związanych ze źródłami, ze względu na deficyt czasu i ograniczone środki na publikacje, jakimi dysponował zespół.

Regesty i ich zawartość

Regesty w naszym programie mają zawierać zasadniczą treść dokumentu, zaś jeśli chodzi o formę, informować w ograniczonym, wąskim zakresie. Stosowane pojęcia mają przełożyć ówczesne formuły na obecne ich rozumienie, a to nie jest łatwe. W przypadku intencji króla motywy nadań, przywilejów podawano często bardzo zwięźle, oczywiście jeśli w ogóle taka informacja znalazła się w źródle. Generalnie nadania urzędów i starostw miały być kierowane do zasłużonych żołnierzy, czasem jednak podkreślano zasługi cywilne – dla króla i dworu, pracę w dyplomacji, na sejmach, sejmikach itp. Jeśli zamieszczano ważne informacje o beneficjencie, to regest je zawiera. Przy nadaniach dóbr i wszelkich działaniach dotyczących majątku nie wymieniano w regescie wszystkich zawartych w formularzach potencjalnych elementów składowych ani dotyczących poddanych i ich powinności, chyba że przy nadaniu wsi czy młyna wymieniano np. konkretny młyn, karczmę, rudę albo konkretne powinności itd. W regestach używamy sformułowania: „nadanie obejmuje wszystkie przynależności i dochody” lub podobnych. Przy przekazywaniu/sprzedaży/darowiźnie majątków i innych dóbr nie podaje się osobno informacji o „wlewkach praw”, gdyż obecnie alienacja obejmuje nie tylko fizyczne przekazanie rzeczy czy majątku, ale i praw do nich.

W przypadku wpisów nie eksplikowano takich elementów, jak w przypadku zeznających odejście od praw województw i ziem i poddanie się przez dokonujących wpisów czy zeznań jurysdykcji królewskiej, gdyż obecnie jest to samo przez się zrozumiałe. Obowiązkowo podaje się informację o przybyłych osobiście do kancelarii albo dokonujących oblaty.

Praktyka podpisów pod dokumentami różniła się znacznie w zależności od kancelarii. Na przykład w księdze połowa dokumentów mogła zostać podpisana przez króla albo wcale. Z kancelarii podpisy składali sekretarze, regenci, metrykanci, wyjątkowo pisarze. U A. Leszczyńskiego we wpisach przestrzegano zasady podawania relacji podkanclerzego czy kanclerza; u Ossolińskiego – sporadycznie. W dokumentach Trzebieckiego zadowalano się notką „Relatio eiusdem”.

Schemat opisu regestu

Każdy dokument otrzymał numer porządkowy w postaci pogrubionej liczby. W wierszu poniżej, po lewej stronie podaje się numery kart (skrót k.) lub rzadko stron (s.), na których znajduje się dokument (strony *verso* w przypadku kart zazn. jako v.); po prawej miejsce i datę wpisania dokumentu, przy czym miesiąc pisany jest słownie, dla uniknięcia pomyłek. Natomiast w tekście regestu daty łączą cyfry arabskie i łacińskie (np. 12 II 1649 r.). W przypadku datacji wedle świąt katolickich w wierszu poniżej umieszczono kursywą formułę datacyjną, zaczynając zawsze od dużej litery.

Streszczenia dokumentów podano w języku polskim. Cytaty wyjęte z dokumentów zaznacza się kursywą (krótkie) lub cudzysłowem (dłuższe). Informowano o wystawcy (najczęściej był nim król), treści dyspozycji czy czynności prawnej, wymieniono osoby występujące w dokumencie. Tytuły stanowe podawano w tekście regestu odnośnie do plebejów i duchownych. Pełną tytulaturę umieszczano przy pierwszym pojawieniu się w źródle lub gdy tytulatura uległa zmianie. Odnośnie do szlachty zrezygnowano z zaznaczania przynależności stanowej (informacja o tym w postaci skrótu „sz” znajduje się w indeksie, nie dotyczy to osób utytułowanych), pozostawiono jednak w regestach informację, skąd dana osoba się pisała, jeśli podano to w źródle. Warianty nazwisk i imion występujące w Metryce zaznaczono w nawiasie okrągłym; jeśli osoba jest znana, a posługiwała się dwoma imionami, drugie niewystępujące w Metryce podajemy w nawiasie kwadratowym. Listy świadków zamieszczono tylko dla okresu panowania Jana Kazimierza Wazy.

Nazwy miejscowe, zwłaszcza nazwy miejscowości zostały zmodernizowane, z zaznaczeniem pisowni źródła w nawiasie okrągłym albo gdy rzecz wymagała więcej wyjaśnień

– w przypisie. Nie modernizowano jednak nazw miejscowości mechanicznie, stąd w dokumentach pojawia się Królewiec/Königsberg, Lwów, a nie Lviv, itd.

W regestach dotyczących potwierdzeń dokumentów, które zawierają ich po kilka, wystawionych przez kilku różnych monarchów, zwykle odwracano kolejność, poczynając od najstarszego, gdyż to przy nim zwykle podawano szczegóły. Jeśli kolejne potwierdzenia nie wprowadzały nowych praw, poza władcą, kanclerzami ujmowano zwykle miejsce i datę wystawienia, o ile te dane znajdowały się w źródle; jeśli kolejny monarcha zmieniał czy rozszerzał przywilej, oczywiście to zaznaczano.

W przypadku nadań dóbr, królewszczyzn, wójtostw itp. podawano formułę, że beneficjent ma przestrzegać praw króla, Rzeczypospolitej i Kościoła katolickiego; oczywiście, jeśli ją zastosowano w źródle. Wyjątkowo mamy w polskojęzycznym dokumencie: „Prawa nasze królewskie i Rzeczypospolitej, Kościoła Katholickiego w całe zachowując”.

Na końcu streszczenia podano informację, kto podpisał dokument, czy zastosowano formułę relacyjną. Pod regestem po lewej stronie zaznaczono kursywą język dokumentu. W przypadku protokołów konieczne okazało się podawanie na końcu listy oryginalnych podpisów, znajdujących się w źródle.

Jeśli sytuacja tego wymagała, dodawano przypis lub przypisy dotyczące dodatkowych informacji o dokumencie i jego treści możliwie oszczędnie. W szczególności zrezygnowano z odwoływania się przy nadaniach urzędów do „Urzędników dawnej Rzeczypospolitej”, z wyjątkiem sytuacji, kiedy wprowadzaliśmy poprawki czy uzupełnienia.

Indeksy

Istotną częścią opracowania są indeksy. Indeks osobowy zawiera nazwiska i imiona oraz tytuły osób i pełnionych przez nie funkcji, z zaznaczeniem przynależności stanowej, o ile jest znana. W przypadku pełnienia urzędów ziemskich, grodzkich, centralnych określenie „sz” oznaczające szlachtę jest zbędne. W odniesieniu do magnatów w indeksie podawano tylko najważniejsze pełnione przez nich urzędy. W przypadku cudzoziemców, tj. osób pochodzących spoza Rzeczypospolitej i jej krajów lennych, zaznaczano niekiedy ich narodowość. Trzeba do tego jednak podchodzić ostrożnie, gdyż określenie „Holender”, „Olęder” oznacza w pierwszej kolejności kategorię ludności, a nie zawsze etnicznego Holendra, podobnie „Szkot” w pierwszej kolejności oznacza kupca galanteryjnego, który faktycznie mógł być Szkotem. Ponieważ nazwiska z reguły były zapisywane na kilka sposobów nawet w tym samym dokumencie, starano się to zaznaczać.

Indeks geograficzny i rzeczowy zawiera zasadniczo nazwy miast, wsi i inne nazwy miejscowe. Nie podajemy w indeksie nazw miejscowości, z których ktoś się pisał. Podajemy natomiast nazwy rzek, jezior itp., w wersji dzisiejszej, jeśli jest znana, z zaznaczeniem wersji zamieszczonej w źródle. Czasem jest odwrotnie, podawano ówczesne nazwy miejscowe, których współczesnych wersji nie znamy. Pewnej liczby miejscowości, głównie wsi, nie udało się zidentyfikować ani zlokalizować. Ponieważ często głównym przedmiotem nadania były jednostki geograficzne mniejsze niż wieś, konieczne było zamieszczenie ich w indeksie. Dotyczy to młynów (z nazwą własną i bez), foluszy, tartaków, karczem, łąnów, gruntów, placów w miastach, stawów itp. Jeśli podano lokalizację w jakiejś miejscowości lub blisko niej, informacje te znajdują się pod nazwą tej miejscowości. Dość często nadawano pola z różnymi określeniami, a w miastach grunty, place itp. i nie zawsze zaznaczano, że chodzi o łąny czy włóki, dlatego wszystkie jednostki miary gruntu zgrupowano pod hasłem *łan* lub *łany*. Uwzględniono też lasy mające jakąś nazwę, w tym nazywane puszciami (pod hasłem: *Las/Lasy*). W rezultacie informacje np. o młynie są celowo podane przy nazwie miejscowości, a drugi raz przy hasle młyn/młyny. W indeksie znalazły się pewne wyodrębnione grupy, jak Kozacy, Tatarzy, Holendrzy, Żydzi, zakony (w miarę możliwości podawano, o jakie klasztory chodzi), złotnicy, serwitorzy itp.

Ponieważ do chwili obecnej nadal nie zostali opracowani urzędnicy dla Mazowsza (województwa rawskie⁵², płockie, mazowieckie) oraz województwa braclawskiego na Ukrainie, podawano ich przy odpowiednich miejscowościach, podobnie jak urzędników grodzkich czy podstarościch.

Osobno ujęto wykaz regestów dotyczących poszczególnych dóbr królewskich w Koronie i w Inflantach. Niezależnie od faktycznego statusu królewszczyzny umieszczono je pod hasłem „starostwo”, ale tylko wtedy, gdy źródło informuje o przynależności danej miejscowości do starostwa.

Zakończenie

Pełna edycja źródłowa jest i pozostanie najdoskonalszym sposobem udostępniania źródła. Umożliwia wykorzystanie go w rozmaitych badaniach historycznych, w tym dyplomatycznych, niemniej i pozahistorycznych, gdyż np. poloniści bazują głównie na drukach. Dotychczasowy dorobek edycyjny, nawet uwzględniając, że w różnych pracach ukazało się wiele dokumentów

⁵² Województwo rawskie zostało opracowane odnośnie do najważniejszych w hierarchii urzędów, zob. Nagielski, *Lauda ziemi rawskiej*, 289–316.

z Metryki Koronnej, a nawet książek, zwykle dotyczących określonej tematyki⁵³, jest dosyć skromny. Łopatecki ocenił, że dotychczasowe tempo prac edycyjnych jest takie, iż w przypadku Metryki Litewskiej (w samej tylko Moskwie znajdują się 622 księgi) pełna publikacja odsuwa się w nieskończoność. Zdaniem autora artykułu mogłoby nastąpić za dwa czy trzy stulecia; to niewiele, zważywszy, że cała Metryka Koronna prawdopodobnie przy dotychczasowym tempie nie zostałaby opublikowana do końca obecnego millenium. Łopatecki widzi możliwość przyspieszenia wskutek obecnie dokonującego się przełomu technologicznego i zmian organizacyjnych. Jednak jak przyznaje, szanse na powstanie silnych polskich zespołów wydawniczych dla Metryki Litewskiej są niewielkie⁵⁴. Można to odnieść do Metryki Koronnej. Autor podziela zdanie Łopateckiego, przy czym dla odniesienia sukcesu w prace edytorskie musieliby zaangażować się najlepsi polscy historycy, a na jeden tom trzeba by liczyć po kilka lat pracy. Aby wydawanie źródeł, w tym Metryki Koronnej, nabrało tempa, musiałyby nastąpić znaczne zmiany organizacyjne w obrębie nauki polskiej, włącznie z docenieniem pierwszych publikacji źródeł w dorobku naukowym czy wręcz zaleceniem, by jedna z prac – magisterska, doktorska lub habilitacyjna była publikacją źródła, przynajmniej dla specjalizacji staropolskiej (do 1795 r.). Jeśli chodzi o przyszłe zastosowanie sztucznej inteligencji, to mogłaby ona przyspieszyć prace, ale w perspektywie najbliższych dwóch dekad raczej nie zastąpi człowieka. Jeśli zastąpi, to historycy w znanej obecnie postaci nie będą potrzebni.

Łopatecki jako alternatywę dla pełnej publikacji ksiąg i drogę pośrednią uważał przykład Metryki Koronnej. Obejmuje to umieszczenie źródła w internecie, opracowanie sumariuszy, do tego ewentualnie opublikowanie powstałych w epoce pomocy archiwalnych⁵⁵. Taka forma publikacji jest bardzo bliska opracowaniu baz danych w formie przedstawionej przez Szwedo-Kiełczewską. Należy jednak zastrzec, że wymagałoby to dużego nakładu pracy, większego niż przy sumaryzacji. Wadą tego opracowania byłaby trudność w wychwyceniu błędów osoby wprowadzającej, a zwłaszcza ich skorygowanie.

Do chwili obecnej zsumaryzowano ok. 133 Księgi Wpisów, 41 Ksiąg Poselstw i 29 Ksiąg Wpisów Metryki Ruskiej, razem ok. 203 jednostek. Cały zasób do sumaryzowania (nie licząc protokołów, za to uwzględniając jedną księgę ze Szwecji) liczy ok. 517 ksiąg. Wynika z tego, że do tej pory zsumaryzowano prawie 40% Metryki. Trzeba jednak zaznaczyć, że publikowane sumariusze nadal różnią się znacznie. Można wyodrębnić dwa podstawowe sposoby, w zależności od metody opracowania regestów. Starszy sposób to regesty informujące

⁵³ Zob. *Vypiska iz posol'skikh knig*.

⁵⁴ Łopatecki, „Analiza współczesnych edytorskich badań”, 291, 292, 297.

⁵⁵ Ibid., 298.

o tym, czego dotyczy dokument, ewentualnie podające najważniejsze osoby i miejscowości. W nowszej metodzie podaje się w skrócie treść i informacje o dokonanych czynnościach, podjętych decyzjach, występujących osobach oraz dane geograficzno-rzeczowe. Wadą tych drugich jest to, że krótsze dokumenty są opracowywane dokładniej aniżeli obszerne, zwłaszcza jeśli dotyczą spraw spornych.

Mimo pewnych oznak sporego postępu w zakresie sumaryzacji⁵⁶, autor artykułu nie jest optymistą, jeśli chodzi o jej progres. Uzyskanie grantu wymaga sporządzenia przesadnej objętościowo dokumentacji aplikacyjnej. Można by postarać się o dotrzymanie terminów przez ministerstwo, zwłaszcza trzyetapowe rozpatrywanie aplikacji i podejmowanie ostatecznej decyzji przez ministra nie sprzyja rozstrzyganiu konkursów i wpływa na ich realizację. Przeszkodą jest narzucenie schematu właściwego dla nauk ścisłych i projektów politechnicznych. Procedowanie od wstępnych prac badawczych poprzez prototyp do uzyskania końcowego produktu czy wyniku różni się z koniecznością opracowania i publikacji poszczególnych sumariuszy Metryki. Odgórne warunki negatywnie oddziałują na finansowanie projektu, uzależniając wielkość funduszy na wydatki osobowe od innych kosztów. W badaniach humanistycznych kosztami są wydawnictwa książkowe, kwerendy czy skany materiałów archiwalnych, nie zaś droga aparatura i materiały. Pokutuje podejście do wynagrodzeń jako dodatku do istniejących etatów i ogromnie utrudnia tworzenie etatów badawczych opłacanych porównywalnie do instytucji naukowych. System finansowania nie uwzględnia w ogóle wyrównania, choćby częściowego, wysokiej inflacji. Do pozytywów obecnego systemu grantów trzeba zaliczyć kompetentnych i rzetelnych recenzentów i to, że w ogóle system grantów istnieje.

Bibliografia

- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacyi śp. Aleksandra Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego*. T. 10. Lwów: Główny skład w księgarni Seyfertha i Czajkowskiego, 1884.
- Archiwum rodziny Pinoccich 1457–1793. Archiwum Narodowe w Krakowie. 29/650/0.
- Bańkowski, Piotr. „Jeszcze kilka szczegółów o sumariuszu staropolskim”. *Archeion* 27 (1957): 277–86.

⁵⁶ Krawczuk rozpoczął publikowanie regestów ksiąg z kancelarii szwedzkiej Zygmunta III, istotnych także dla spraw polskich, co obszernie omówił Łopatecki, „O sposobach udostępniania zawartości”, 139–58.

- Bańkowski, Piotr. „Sumariusz staropolski”. *Archeion* 25 (1956): 236–56.
- Biblioteka Kórnicka PAN. „Teki Dworzaczka – Regesty”. Dostęp 27. 12. 2024.
http://teki.bkpan.poznan.pl/index_regesty.html.
- Bielecka, Janina. „Uwagi o sumaryzowaniu i indeksowaniu ksiąg ziemskich i grodzkich”.
Archeion 37 (1962): 140–145.
- Chłapowski, Krzysztof, red. *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 136 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1591*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 5. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Chłapowski, Krzysztof, red. *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 137 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1592*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 6. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2012.
- Chłapowski, Krzysztof, red. *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 138 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1593–1594*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 7. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014.
- Chłapowski, Krzysztof. *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 139 z Archiwum głównego akt dawnych w Warszawie 1595*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 8. Warszawa; Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG Édition La Rama, 2016.
- Chłapowski, Krzysztof, red. *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 140 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1596*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 9. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2019.
- Chłapowski, Krzysztof. „Sumaryzacja Metryki Koronnej po polsku”. *Arcana*, nr 92–93 (marzec–czerwiec 2010): 141–9.
- Chorańczewski, Waldemar. „Problem rozbudowy standardu FOPAR na przykładzie ksiąg wpisów”. W *Standaryzacja opisu archiwalnego*, zredagowali Jerzy Bednarek i Paweł Perzyna: 53–8. Symposia Archivistica 4. Warszawa; Łódź: Instytut Pamięci Narodowej, 2016.
- Chorańczewski, Waldemar. „Problem tworzenia haseł wzorcowych dla ksiąg wpisów”. W *Problemy opracowania kartoteki haseł wzorcowych dla opisów archiwaliów w skomputeryzowanych systemach informacyjnych. Materiały sympozjum, Toruń, 11 i 12 grudnia 1998 r.*, zredagowała Halina Robótka, 25–32. Komputeryzacja archiwów 6. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1999.
- Chorańczewski, Waldemar. „Zawartość ksiąg wpisów jako wyzwanie dla metodyki opisu archiwalnego akt staropolskich”. W *Problemy opisu archiwaliów w*

- skomputeryzowanych archiwalnych systemach informacyjnych. *Materiały sympozjum, Toruń, 5 i 6 grudnia 1997 r.*, zredagowała Halina Robótka, 9–17. Komputeryzacja archiwów 5. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1999.
- Dąbrowski, Janusz, red. *Księga wpisów kanclerza wielkiego Jerzego Ossolińskiego MK 189 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1643–1648*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 19. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2020.
- Dąbrowski, Janusz, red. *Księga wpisów kanclerza wielkiego Jerzego Ossolińskiego MK 190 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1643–1650*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 20. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2020.
- Dąbrowski, Janusz, red. *Księga wpisów podkanclerzego Aleksandra Trzebińskiego MK 188 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1643–1644*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 18. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2020.
- Dąbrowski, Janusz, red. *Księga wpisów podkanclerzego i następnie kanclerza Tomasza Zamoyskiego MK 181 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1633–1637*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 11. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2019.
- Dąbrowski, Janusz, red. *Księga wpisów podkanclerzego Jerzego Ossolińskiego MK 184 z Archiwum Głównego Akt Dawnych z lat 1638–1639*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 14. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2019.
- Dąbrowski, Janusz, i Anna Wajs, red. *Księga wpisów kanclerza Piotra Gembickiego MK 183 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 13. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2019.
- Dąbrowski, Janusz, i Wojciech Krawczuk, red. *Księga wpisów podkanclerzego Piotra Gembickiego MK 182 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 12. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2019.
- Graża, Hieronim, i Petro Kulakovs'kij, red. *Pamjatniki istorii Vostočnoj Evropy: istočniki XV–XVII vv. T. 5: Rus'ka (Volins'ka) metrika: kniga za 1652–1673 rr*. Ostrog: „Drevlechranišče”, 1999.
- Górzyński, Sławomir. „The Crown Metrica and its digital internet copy”. W *The Polish and Lithuanian Metrica – memory of the state: Metryka Koronna – pamięć państwa*, zredagowane przez Sławomir Górzyński. Wydawnictwo DiG, 2017.
- Górzyński, Sławomir, red. *The Polish and Lithuanian Metrica – memory of the state: Metryka Koronna – pamięć państwa*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2017.
- Grabowski, Janusz, i Michał Kulecki, red. *Księgi z okresu panowania króla Zygmunta Augusta (1548–1572). Cz. 1–2: Indeks osobowy i geograficzny*. Sumariusz Ksiąg

- Metryki Koronnej = *Matricularum Regni Poloniae Summaria* 5. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2023.
- Grimsted, Patricia Kennedy. „Peredmova”. W *Rus'ka (Volins'ka) metrika: reêstri dokumentiv Koronnoï kancelârï dlâukraïns'kih zemel' (Volins'ke, Kiïvs'ke, Braclavs'ke, Černigivs'ke voêvodstva), 1569–1673*, zredagowane przez Gennadij Borâk, Gubert Vajs, Kirilo Vislobokov, i in. Kiïv: Deržavnij komitet arhiviv Ukraïni, 2002.
- Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. „Metryka Koronna Władysława IV Wazy”. Udostępniono 23. 12. 2025. <https://historia.uj.edu.pl/nauka-i-wspolpraca/materialy-dla-historykow/metryka-koronna-wladyslawa-iv-wazy>.
- Kacperczyk, Urszula. „Wyszukiwarka do Ksiąg Kancelerskich (KK: 92, 94, 97, 98, 100) z lat 1781–1793”. W *Polska kancelaria królewska między władzą a społeczeństwem*, zredagowali Waldemar Chorażyczewski i Wojciech Krawczuk, cz. 3: 111–2. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008.
- Korczyński, Adam, i Wojciech Krawczuk, red. *Księga wpisów MK 187 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1639–1642*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 17. Wydawnictwo DiG, 2020.
- Kot, Aneta, Michał Kulecki, Anna Sokół, i Grażyna Spyrka, red. *Księga wpisów kanclerza Jana Zamoyskiego MK 133 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie: lata 1587–1595*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 2. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2001.
- Krawczuk, Wojciech, red. *Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet sygnatura Skokloster E(nskilda) 8636*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 1. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 1999.
- Krawczuk, Wojciech, red. *Księga wpisów MK 185 podkanclerzego i kanclerza Jerzego Ossolińskiego z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1638–1643*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 15. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2020.
- Krawczuk, Wojciech, red. *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego MK 134 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1587–V 1588*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 3. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2004.
- Krawczuk, Wojciech. „Metryka koronna Władysława IV Wazy – nowy rozdział sumaryzacji”, *Miscellanea Historico-Archivistica* 26 (2019): 35–8.

- Krawczuk, Wojciech, red. *Sumariusz Metryki Koronnej Księga Wpisów MK 180 z Archiwum Głównego Akt Dawnych*. Udostępniono 23. 12. 2025.
<http://www.agad.gov.pl/inwentarze/1SumariuszMK180.pdf>.
- Krawczuk, Wojciech, red. *Sumariusz księgi MK 180 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1633–1635, kanclerstwa Jakuba Zadzika*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 10. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2018.
- Krawczuk, Wojciech, i Michał Kulecki, red. *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z okresu marzec 1588 – grudzień 1590 MK 135 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 4. Kraków: Wydawnictwo DiG, 2010.
- Krochmal, Jacek. „Kalendarium dziejów Archiwum Głównego Akt Dawnych i jego poprzedników (1807–2011)”. *Miscellanea Historico-Archivistica* 18 (2011): 13–119.
- Krochmal, Jacek. „Nazwy Archiwum Głównego w XIX w.”. W *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej*, zredagowała Alicja Kulecka, 101–23. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- Łopatecki, Karol. „Analiza współczesnych edytorskich badań międzynarodowych: Metryka Litewska (1987–2021)”. *Rocznik Lituanistyczny* 9 (2023): 285–308.
- Łopatecki, Karol. „O sposobach udostępniania zawartości ksiąg metryk królewskich”. *Zapiski Historyczne* 86, z. 3 (2021): 139–58.
- Metryka Koronna 1414–1839. Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. 1/4/0.
- Mysłowski, Adolf, i Wacław Graniczny, wyd. *Knigi pol'skoj koronnoj metryki XV stoletia*, vol. 1: *Kniga no 10, 1447–1454*. Warszawa: Drukarnia Piotra Laskauera, 1914.
- Nagielski, Mirosław, red. *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2017.
- Pawiński, Adolf. *Akta Metryki Koronnej co ważniejsze z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa: Gebetner i Wolff, 1882.
- Płocha, Józef, Antoni Rybarski, Jakub Sawicki, i Irena Sułkowska-Kurasiowa, red. *Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, Pars 5: *Sigismundi Augusti regis tempora complectans (1548–1572)*, Vol. 2: *Acta vicecancellariorum, 1548–1572*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1961.
- Rachuba, Andrzej. „Księgi Sigillat Metryki Litewskiej”. *Przegląd Historyczny* 72, z. 1 (1981): 95–110.

- Rutkowska, Grażyna, red. *Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483: ze spuścizny Antoniego Prochaski*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2005.
- Salina, Anna, i Inga Stembrowicz, red. *Metryka Koronna nr 8: Liber intitulatus: Varsavia: Boleslai, Conradi, Janusii et Annae ducum Masoviae ab anno 1471 usque ad 1526*. Instytut Historii PAN, 2018.
- Stebelski, Adam. „Jeszcze o sumariuszu”. *Archeion* 27 (1957): 267–77.
- Stebelski, Adam. „Sumariusz jako naukowa pomoc ewidencyjna w archiwum”. *Archeion* 24, (1955): 142–75.
- Sułkowska-Kurasiowa, Irena. „Księgi Sigillat Metryki Koronnej (1658–1794)”. *Archeion* 54, (1970): 41–57.
- Sułkowska-Kurasiowa, Irena, Magdalena Lasota, Małgorzata Badowska, Janina Wejchert, i Michał Kulecki, red. *Sumariusz ksiąg poselstw Metryki Koronnej. T. 1: Jagiellonowie*. Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, 2019.
- Szwedo-Kiełczewska, Patrycja. „Aplikacja INDXR jako narzędzie udostępniania treści Metryki Koronnej – przykład księgi MK 126 z czasów Stefana Batorego”, *Studia Geohistorica*, nr 09 (2021): 181–91.
- Vypiska iz posol'skikh knig' o snosheniyakh Rossiyskogo gosudarstva s Pol'sko-Litovskim za 1497–1572 gg.* Wyd. Morozov, Boris N. Moskva, Varshava: Arkheograficheskiy tsentr, 1997.
- Wajs, Anna, red. *Księga wpisów kanclerza Piotra Gembickiego MK 186 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1639–1641. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa 16*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2020.
- Wajs, Hubert. „Propozycja bazy danych do opracowania ksiąg Metryki Koronnej z czasów Stefana Batorego”. W *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*. Materiały konferencji naukowej Toruń 18 kwietnia 2002 roku. Zredagowali Waldemar Chorażyczewski i Wojciech Krawczuk, 19–26. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003.
- Wejchert, Janina, Michał Kulecki, Irena Sułkowska-Kurasiowa, Magdalena Pawluczuk, i Małgorzata Badowska, red. *Sumariusz ksiąg poselstw Metryki Koronnej. T. 2: Królowie elekcyjni*. Warszawa; [Zalesie Górne]: Archiwum Główne Akt Dawnych; [Pracownia Wydawnicza, Andrzej Zabrowarny], 2020.
- Woźniakowa, Maria, red. *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. Pars 6: Henrici Valesii regis*

tempora complectens 1573–1574, (Sumariusz ksiąg Metryki Koronnej. Cz. 6, Księgi z okresu panowania Henryka Walezego 1573–1574. Indeksy). Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1999.

Woźniakowa, Maria, red. *Metryka koronna z czasów panowania Henryka Walezego 1573–1574: księgi 111, 112, 113. Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur 6.* Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2001.

„Xięgi spraw ruskich K. I. M. Zigmunta III za [...] Szczęsnego Kriskiego podkanclerzego koronnego przes Iana Marcinkiewicza”. BK 323. Biblioteka Kórnicka PAN.